

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет
Кафедра української літератури імені Михайла Возняка

**ЖАНР РІЗДВЯНОГО ОПОВІДАННЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Магістерська робота
студентки VI курсу
групи ФЛУМ-21з
напряму «035.Філологія»
(Українська мова та література)
Дебери Марії Романівни

Науковий керівник –
проф. Корнійчук Валерій Семенович

Львів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	с. 4
Розділ I. РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ	
ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР	с. 9
1. 1. Визначення жанру «різдвяних» оповідань	с. 9
1. 2. Заснування жанру «різдвяних» оповідань	с. 11
1. 3. «Різдвяні» оповідання в українській літературі XIX – поч. XX ст.	с. 12
1. 4. Основні прикметні особливості жанру «різдвяних» оповідань ...	с. 16
1. 4. 1. Хронотоп	с. 16
1. 4. 2. Манера оповіді	с. 17
1. 4. 3. Міфологічна складова	с. 18
1. 5. Зміни у жанрі «різдвяного» оповідання у XX столітті	с. 20
Розділ II. «РІЗДВЯНА» ТВОРЧІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ	
ПИСЬМЕННИКІВ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	с. 22
2. 1. «Забавний вечір», «Чад», «Маскарад», «Три ялинки», «Тарасове свято», «Збентежена вечеря», «Сосонка» Олени Пчілки	с. 22
2. 2. «Морозенко» Панаса Мирного	с. 28
2. 3. «Наградні», «Коляда», «Таємниче вбивство», «Страшна ніч», «Хрест і півмісяць», «Союзниця», «Стаття 182» Модеста Левицького	с. 29
2. 4. «Святий вечір!» Лесі Українки	с. 39
2. 5. «Різдво під Хрестом полудневім» Михайла Обачного	с. 40
2. 6. «Один мент» Грицька Григоренка	с. 41
2. 7. «Ялинка» Михайла Коцюбинського (1864–1913)	с. 42

2. 8. «Заробок на свята» Осипа Маковея	с. 43
2. 9. «Святий вечір» і «Лист. Політичним арештантам-мужикам на Святвечір» Василя Стефаника	с. 44
2. 10. «Сльоза» і «Коляда» Марка Черемшини	с. 46
2. 11. «Мужицький ангел», «В хуртовину», «Відьма», «Мороз» Степана Васильченка	с. 47
2. 12. «Різдвяний вечір» Гната Хоткевича	с. 51
2. 13. «Мати» Архипа Тесленка	с. 52
2. 14. «Дим» Володимира Винниченка	с. 53
2. 15. «За що» і «Перша зірка» Богдана Лепкого	с. 54
2. 16. «Святий вечір сироти» Євгена Маланюка	с. 60
ВИСНОВКИ	с. 62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	с. 65

ВСТУП

Актуальність та новизна теми. «Різдвяне» (або ж «святочне») оповідання – це жанр календарної словесності, що характеризується темпоральною зумовленістю – співвіднесенням з періодом Святвечора, Різдва чи загалом різдвяних свят. На святки може відбуватися основна подія оповідання або ж вони лише десь принагідно скупі згадані; іноді це час, коли відбувається наратив, – головне, що вказане співвіднесення в оповіданні є. Від інших «святкових» оповідань (адже події можуть стосуватися і, наприклад, Великодня або ж свят Андрія, Івана Купайла тощо) «різдвяні» вирізняються апріорним сподіванням на «чудо», як чудесним сприймається й народження Ісуса. Прийшовши з Європи (а його основоположником вважають Чарльза Дікенса), жанр став надзвичайно популярним в українській літературі у другій половині XIX – на початку XX ст. У період радянщини «різдвяне» оповідання, зрозуміло, зникло з творчості письменників на теренах України загалом як явище. Проте з відродженням незалежності, особливо на початку XXI століття, цей жанр переживає своє друге народження, відтак в українському літературному процесі зазначена тематика характеризується підвищеним ступенем актуальності, до неї активно звертаються як сучасні письменники, так і літературознавці. Актуальність цієї магістерської роботи зумовлена також і тим, що незважаючи на підвищений інтерес до питання, цілісного завершеного монографічного дослідження на тему різдвяних оповідань в українській історіографії поки ще немає.

Об'єктом цієї роботи обрано різдвяне оповідання як жанр в українській літературі XIX – початку XX століття. **Предмет** дослідження – сюжетні та образно-стилістичні особливості жанру зазначеного періоду.

Мета нашої роботи полягає в комплексній характеристиці жанру різдвяного оповідання як явища української літератури XIX – початку XX століття.

Для досягнення мети планується виконання таких завдань:

- подати загальну характеристику особливостей різдвяного оповідання як літературного жанру;
- охарактеризувати часо-просторові відношення в різдвяних оповіданнях, образ оповідача, явище «різдвяного чуда» тощо.
- комплексно розглянути конкретні твори українських письменників XIX – початку XX століття, які за тими чи іншими ознаками належать до жанру «різдвяних».

Ступінь дослідження теми. Над дослідженням різдвяного жанру календарної прози в українській літературі плідно працювали й працюють досі такі дослідники, як Наталія Шевчук¹, Інна Ліпницька², Анна Зайцева³, Тетяна Данилюк-Терещук⁴, Марта Демчик⁵, Вікторія Добродій⁶, Роксолана Яловега⁷, Микола Крупач⁸ та ін. Широтою охоплення окремих аспектів теми відзначаються публікації Інни Буркут⁹.

¹ Шевчук Н. В. «Різдвяні оповіді» Ч. Діккенса у хромотопо-типологічних зв'язках: Дис... канд. філол. наук: 10.01.04. / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 217 с.

² Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 323–330.

³ Зайцева, Анна. Генологічний дискурс прози Олени Пчілки // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – 2014. – № 21–22. – С. 58–66.

⁴ Данилюк-Терещук, Тетяна. Різдвяні оповідання Модеста Левицького // Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. відомого укр. письменника, педагога, держав. і громад. діяча М. Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 груд. 2016 р. / Волин. ін-т післядиплом. пед. освіти, Волин. краєзнав. музей. – Луцьк: Терен, 2016. – Вип. 60. – С. 12–15.

⁵ Демчик, Марта. Традиції і новаторство жанру різдвяного оповідання у творі А. Куркова «Золоті ножиці та три пригоршні снігу» // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 2018. – Вип. 23. – С. 105–108.

⁶ Добродій, Вікторія. Жанрові особливості різдвяного оповідання Дзвінки Матіяш «Різдво брата Заїки» // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2019. – Вип. 25(1). – С. 40–47.

⁷ Яловега, Роксолана. Олена Пчілка – майстер різдвяного оповідання // Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти. Київ: Національний авіаційний університет. 2023. № 1. С. 458–464.

⁸ Крупач, Микола. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 732–740.

⁹ Буркут, Інна. Художні особливості хромотопу різдвяної прози: темпоральна зумовленість різдвяного оповідання (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Слово і Час. – 2012. – № 11. – С. 68–71; Ї ж. Образ наратора у різдвяних оповіданнях (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Слово і Час. – 2012. – № 4. – С. 95–104; Ї ж. Диво морального переродження (На матеріалі різдвяних творів Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» та М. Лескова «Звір») // Наукові записки. – Вип. 94. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 124–128; Ї ж. Поєднання

Зокрема Наталія Шевчук виконала свою дисертаційну роботу на літературному матеріалі безпосередньо основоположника жанру різдвяного оповідання Чарльза Дікенса. Інна Ліпницька опрацьовувала в зазначеному контексті творчу спадщину Богдана Лепкого, Анна Зайцева і Роксолана Яловега в рамках генологічних досліджень розглядали різдвяні оповідання Олени Пчілки, Тетяна Данилюк-Терещук зосередилася на творчості Модеста Левицького, Марта Демчик і Вікторія Добродій аналізують творчість сучасних авторів Андрія Куркова і Дзвінки Матіяш відповідно. Водночас всі зазначені дослідниці вділяли увагу й загальному оглядові історіографічних та методологічно-теоретичних аспектів жанру.

Микола Крупач – автор глибокого порівняльного дослідження «різдвяних казок» Івана Франка і Євгена Маланюка.

Інна Буркут не обмежується одним автором чи навіть однією національною літературою (хоча найчастіше оперує матеріалами з творчості Чарльза Дікенса, Ніколая Лескова і Миколи Гоголя), охоплюючи справді широке коло питань, пов'язаних із жанром різдвяного оповідання.

У період радянщини «різдвяне» оповідання, зрозуміло, зникло з творчості письменників на теренах України загалом. Проте з відродженням незалежності, особливо на початку XXI століття, цей жанр пережив своє друге народження. У 2006 році видавництво «Свічадо» (Львів) започаткувало серію «Різдвяна антологія». Це була перша спроба упорядкування і видання різдвяної прози українських митців з XIX до XXI ст. До серії увійшли збірки «Різдвяна ніч», «Казки Різдвяного ангела», «Перед Божими яслами», «Святий вечір», «Зимові історії для дітей»¹⁰.

міфолофольклорного та біблійного дискурсів у літературному різдвяному оповіданні (На матеріалі англійської, російської та української літератур) // Наукові записки. – Вип. 111. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 20–28; Ї ж. Співвідношення фантастичного та реального у різдвяних оповіданнях (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – 2014. – Вип. 20. – С. 223–225.

¹⁰ Див.: Демчик, Марта. Традиції і новаторство жанру різдвяного оповідання у творі А.Куркова «Золоті ножиці та три пригоршні снігу» // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 2018. – Вип. 23. – С. 106.

У 2013 році у видавництві «Старого Лева» вийшла збірка «13 різдвяних історій»¹¹. До неї увійшли оповідання сучасних українських авторів: Софії Андрухович, Галини Вдовиченко, Христини Венгринюк, Сергія Жадана, Ірени Карпи, Маріанни Кіяновської, Андрія Куркова, Оксани Луцишиної, Дзвінки Матіяш, Костянтина Москальця, Мар'яни Савки.

У 2016 р. побачила світ збірка оповідань Львівського жіночого клубу «Львів. Смаколики. Різдво»¹². Авторки збірки – Тетяна Белімова, Любов Долик, Світлана Горбань, Вікторія Гранецька, Дара Корній, Наталя Лапіна, Ніка Нікалео, Анастасія Нікуліна, Алла Рогашко, Анна Хома.

У 2021 р. видавництво «Старого Лева» видало збірку різдвяних історій «Таке різне Різдво». Автори – Катерина Бабкіна, Дорж Бату, Христя Венгринюк, Надійка Гербіш, Богдан Коломійчук, Василь Махно, Богдана Матіяш, Дзвінка Матіяш, Катерина Міхаліцина, Костянтин Москалець, Ірина Савка, Ірина Славінська, Людмила Таран, Петро Яценко¹³.

Ще повнішою стала збірка того ж видавництва 2022 року «Моє тихе Різдво». Автори – Володимир Аренєв, Катерина Бабкіна, Христя Венгринюк, Надійка Гербіш, Артур Дронь, Таня Єрмак, Євгенія Кузнєцова, Андрій Лесів, Олена Лотоцька, Василь Махно, Олександр Михед, Ольга Ренн, Романа Романишин, Ірина Савка, Мар'яна Савка, Ірина Славінська, Людмила Таран, Гаська Шиян, Петро Яценко¹⁴.

Активна публікація творів талановитих українських письменників напередодні Різдва дозволяє констатувати відродження й подальший розвиток жанру різдвяного оповідання в сучасній українській літературі.

Структура роботи. Структурно робота складається зі Вступу, двох розділів («Різдвяне оповідання як літературний жанр» та «“Різдвяна” творчість українських письменників ХІХ – початку ХХ століття»), Висновків та Списку

¹¹ 13 різдвяних історій. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2013. – 176 с.

¹² Львів. Смаколики. Різдво. – Харків: КСД, 2016. – 256 с.

¹³ Таке різне Різдво: збірка оповідань. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. – 176 с.

¹⁴ Моє тихе Різдво: коротка проза. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. – 216 с.

використаних джерел і літератури (52 позиції). Перший розділ має здебільшого теоретичний характер, у ньому ми характеризуємо різдвяне оповідання як жанр взагалі. Другий розділ – це практичний розгляд конкретних творів Олени Пчілки, Панаса Мирного, Модеста Левицького, Лесі Українки, Михайла Обачного, Грицька Григоренка, Михайла Коцюбинського, Осипа Маковея, Василя Стефаника, Марка Черемшини, Степана Васильченка, Гната Хоткевича, Архипа Тесленка, Володимира Винниченка, Богдана Лепкого, Євгена Маланюка. Загальна кількість сторінок роботи 70, з них основного тексту – 64.

Розділ I

РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖАНР

1. 1. Визначення жанру «різдвяних» оповідань.

Різдвяне (або ж святочне) оповідання – це жанр календарної словесності, що характеризується темпоральною зумовленістю: календарний текст «провокується» календарним періодом і пов'язаний із ним змістовно й сюжетно. Найстійкішою типологічною ознакою різдвяних оповідань якраз і є їхня часова маркованість. І все ж, як зазначають дослідники, визначальна риса архетипу різдвяного оповідання полягає не так у формальній приналежності сюжетного часу творів аналізованого жанрового різновиду до різдвяно-новорічного періоду, як у значеннєвій наповненості різдвяного хронотопу (як часу очікування дива народження Спасителя, що дає надію на духовне оновлення, подолання людської гріховності, відновлення справедливості)¹⁵.

Святочні оповідання часто починаються з опису біди і труднощів людського буття. Однак вихід завжди знайдеться, перешкоди буде подолано, а облуда розсіється. При цьому різдвяне диво зовсім не обов'язково має бути пов'язаним з подіями надприродного характеру, як-от явленням ангелів чи Христа. Значно частіше це диво є побутовим і може сприйматися всього лише як щаслива випадковість, вдалий збіг обставин. Проте в контексті «духу Різдва» і автор, і герої твору трактують цю щасливу випадковість як Диво. Власне, в загальному різдвяне оповідання можна трактувати як розповідь про диво, яке сталося на різдвяні свята.

Традицію різдвяних оповідань виводять від середньовічних різдвяних містерій. З містерії в різдвяне оповідання перейшла трьохрівнева організація простору (пекло – земля – рай) і загальна чудесна атмосфера зміни світу чи героя, що проходить в сюжеті оповідання через всі три рівні світобудови¹⁶.

¹⁵ Буркут, Інна. Художні особливості хронотопу різдвяної прози: темпоральна зумовленість різдвяного оповідання (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Слово і Час. – 2012. – № 11. – С. 68–69.

¹⁶ Різдвяне оповідання. – https://uk.wikipedia.org/wiki/Різдвяне_оповідання

Від святочного оповідання насамперед вимагається, щоб воно було хоч якось приурочене до подій святочного періоду від Різдва до Хрещення; воно здебільшого хоч трохи фантастичне, обов'язково втілює яку-небудь моралізаторську ідею і не сприймається трагічно незважаючи на події, які в ньому описуються. Керуючись такими міркуваннями, Анна Зайцева зазначала, що характерними особливостями жанру святкового оповідання є канонічність та схематичність, а основна функція цього жанру – забавляти читача різноманітними святковими пригодами, які зазвичай мають щасливу кінцівку¹⁷. Дослівно повторила цю тезу й Роксолана Яловега¹⁸.

На думку Вікторії Добродій, найбільш систематизованим видається визначення жанру різдвяних оповідань, сформульоване в дисертації Наталії Шевчук, яка наголошувала на присутності в них таких елементів, як міфоруальні ініціації нового народження / відродження (чи їх очікування), ідентифікаційна темпоральна маркованість, міфопоетична доцентровість у моделюванні художнього простору, імітація автентичної (усної) трансмісії на письмі. Водночас доповнивши ідеї Наталії Шевчук міркуваннями Інни Буркут, Світлани Ленської, Лілії Богачевської, Захара Лібмана це визначення можна доповнити й розширити, врахувавши ще й такі аспекти, як переплетіння християнської тематики і проблематики та символіки в різдвяному оповіданні (З. Лібман), зміна ідеологічних орієнтирів і поява нових акцентів в усталеній тематиці (С. Ленська), роль сміхової культури, елементів гумору (Л. Богачевська), наявність фантастичних елементів, особливості хронопоту, розгортання часу і своєрідність відтворення простору в різдвяному оповіданні (І. Буркут).

Відтак у редакції В. Добродій визначення жанру різдвяної новели (авторка використовує саме термін новела, а не оповідання) могло би звучати,

¹⁷ Зайцева, Анна. Генологічний дискурс прози Олени Пчілки // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – 2014. – № 21–22. – С. 61.

¹⁸ Яловега, Роксолана. Олена Пчілка – майстер різдвяного оповідання // Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти. – Київ: Національний авіаційний університет. 2023. – № 1. – С. 459–460.

для прикладу, так: «Різдвяна новела – це невеликий за обсягом твір, у якому описуються події, пов’язані зі святкуванням Різдва чи свят новорічно-різдвяного циклу, а також наявні певні ознаки: міфологічна цілісність часу і простору, карнавальне перетворення Добра і Зла, фантастична чи містична трансформація часу, простору чи особистості, змальованої у творі, народження нового часу / емоції, нового життя / нової людини / нової риси характеру в особистості та ін., національний колорит, етнографічні мотиви, наявність повчально-дидактичного компонента тощо». Саме ці жанрові ознаки описано як традиційні й типові для української та світової літератури у дослідженнях зазначених вище літературознавців, і хоч цей перелік ознак неповний, проте він «дає можливість згрупувати твори, які видавництва презентують до початку новорічно-різдвяних свят і позиціонують як “затишне, тепле, радісне чи родинне читання” під час святкування дня Святого Миколая, Нового року або Різдва»¹⁹.

1. 2. Заснування жанру «різдвяних» оповідань.

Засновником жанру різдвяного (святкового) оповідання традиційно вважають Чарлза Дікенса. Саме він у середині ХІХ століття викристалізував основні постулати «різдвяної філософії», до яких належить визнання цінності душі людини, теми пам’яті і забуття, любові до «людини в гріху», дитинства. У грудневих випусках своїх журналів «Домашнє читання» і «Цілий рік» Дікенс опублікував низку повістей, об’єднаних спільним заголовком «Різдвяні книги». Це, зокрема, твори «Різдвяна пісня у прозі, або Різдвяне оповідання з привидами» (1843), «Дзвони: розповідь про Духів церковного годинника» (1844), «Цвіркун за багаттям: казка про сімейне щастя» (1845), «Битва життя: повість про кохання» (1845), «Одержимий, або змова з привидом» (1848). Крім людей, персонажами цих творів є надприродні сутності: з однієї сторони –

¹⁹ Добродій, Вікторія. Жанрові особливості різдвяного оповідання Дзвінки Матіяш «Різдво брата Заїки» // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2019. – Вип. 25(1). – С. 41–42.

янголи, а з іншої – різноманітна «нечисть». Первісно «нереалістичний» жанр із його вірою в чудеса (адже звернення письменників до різдвяного періоду як часу, коли щасливо розв’язуються будь-які конфлікти і знаходиться місце диву, були не рідкістю й до того, особливо в період романтизму) Дікенсу вдалося адаптувати для реалістичного письма. Зі святом Різдва у його творах пов’язані з ідеями сімейного щастя й подружніх відносин релігійні мотиви органічно поєдналися із захистом знедолених, беззахисних і нужденних.

Європейська література добре сприйняла новинку Дікенса, – різдвяні оповідання починають з’являтися в інших авторів. Як приклад – «Дівчинка з сірниками» (1845) Ганса Крістіана Андерсена. Популярними мотивами різдвяних творів стають мотиви Чудесного порятунку, переродження Зла в Добро, примирення ворогів, забуття образ²⁰. Період середини ХІХ – початку ХХ століття майже в усіх національних літературах пройшов під знаком звернення до жанру «різдвяного» оповідання, на що вказує «вибух» цього виду малої прози в усій строкатості його художньо-довершених зразків²¹.

1. 3. «Різдвяні» оповідання в українській літературі ХІХ – поч. ХХ ст.

Підтримали європейську традицію створення різдвяних оповідань й українські письменники, чому посприяли переклади Ч. Дікенса в 70-х роках ХІХ ст.²² До цього жанру активно зверталися Олена Пчілка, Іван Франко, Василь Стефаник, Леся Українка, Степан Васильченко, Гнат Хоткевич, Модест Левицький, Грицько Григоренко (Судовщикова-Косач), Михайло Обачний (Косач) та ін.

Святочними оповіданнями є «Святий вечір! (образочки)» Лесі Українки, «Різдво під Хрестом Полудневим» Михайла Косача, «Один мент» Грицька Григоренка, «Святий вечір» Василя Стефаника, «Ялинка» Михайла

²⁰ Різдвяне оповідання. – https://uk.wikipedia.org/wiki/Різдвяне_оповідання

²¹ Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 323.

²² Там само.

Коцюбинського, «Різдвяний вечір» Гната Хоткевича, «Мужицький ангел» Степана Васильченка, «Дим» Володимира Винниченка. В доробку Модеста Левицького календарно-часовими маркерами різдвяних свят позначені оповідання «Стаття 182», «Страшна ніч», «Землиця рідна», «Коляда»; оповідання ж «Наградні», «Хрест і півмісяць», «Таємниче вбивство» навіть мають авторське жанрове уточнення в підзаголовку – «різдвяне оповідання».

Чи не найактивніше працювала з різдвяно-новорічною тематикою Олена Пчілка. Як зазначала письменниця: «Часом редактори мало сказати просили – благали мене прислати їм якесь різдвяне чи новорічне оповідання, і тим пояснюється те, що більшість з моїх оповідань є або різдвяні, або новорічні»²³. До жанру «різдвяних», зокрема, належать оповідання авторки «Забавний вечір», «Маскарад», «Чад», «Три ялинки», «Збентежена вечеря», «Тарасове свято». Перші три твори якраз і вийшли в 1907 р. з підзаголовком «Оповідання різдвяні».

Іван Франко переклав «Новорічну казку» Анатолія Франса²⁴ і «Паяца» Жана Рішпена²⁵. У доробку письменника – й оригінальний поетичний твір «Святовечірня казка», який вперше було опубліковано у грудневій газеті «Діло» (1883. – № 145. – 24 грудня; за новим стилем – 1884. – 6 січня). Згодом твір увійшов до збірки «Давнє й нове» (Львів, 1911), що вийшла накладом Українсько-руської видавничої спілки. Казка відкриває збірку й має уточнення – «Замість пролога»²⁶. Зважаючи на поетичну форму твору, в цій роботі ми його не розглядаємо, проте вважаємо за необхідне покликатися на критичні праці літературознавців Миколи Крупача і Галини Сабат²⁷.

²³ Олена Пчілка. Оповідання. З автобіографією. – Харків: Рух, 1930. – С. 32.

²⁴ Франко, Іван. Новорічна казка // Франко І. Я. Твори: в 20-ти т. – Нью-Йорк: Книгоспілка, 1962. – Т. 20: 3 чужих літератур. – С. 319–324.

²⁵ Франко, Іван. Паяц // Франко І. Я. Твори: в 20-ти т. – Нью-Йорк: Книгоспілка, 1962. – Т. 20: 3 чужих літератур. – С. 303–306.

²⁶ Франко, Іван. Замість пролога. Святовечірня казка // Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – Київ: Наукова думка, 2008. – Т. 52. – С. 35–37.

²⁷ Крупач, Микола. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. –

Як зазначила Інна Ліпницька, специфічно українським сегментом «святкового» оповідання став помітно наголошений соціальний елемент і опис злиднів українського села, який переходить у роздуми про диво народження чи воскресіння Божого Сина. Аби у простій, дохідливій формі промовляти до сердець і нагадувати своїм читачам про віру в добро, любов і Бога, письменники використовували вігільну форму²⁸.

Цю ж тезу підтримала і Марта Демчик. За її словами, на початку ХХ ст. жанр «різдвяного» оповідання піддається відчутним змінам. Письменників вже не влаштовує мета цих творів – «розважити читача пригодами, що неодмінно щасливо закінчаться». Вони вносять у стару форму нові проблеми, все частіше вдаючись до створення антисвяткових соціально-проблемних оповідань. Відтак «різдвяне» оповідання не лише наповнюється новим змістом, стає ближчим до сучасної людини, зберігаючи звичні рамки святкової історії, – ідейно-емоційно і естетично трансформується сама його жанрова структура, все більше віддаляючись від звичної для початкового періоду форми²⁹.

Поглиблення змістовності різдвяного оповідання спричинило появу ряду його модифікацій: це ідилія (сюди можна віднести твори «Забавний вечір» і «Три ялинки» Олени Пчілки, «Різдво під Хрестом полудневим» Михайла Косача), антиидилія (зразками якої є «Чад» і «Збентежена вечеря» Олени Пчілки), тюремне оповідання (цій тематиці присвячено «Лист. Політичним арештантам-мужикам на Святвечір» Василя Стефаника), соціально-психологічне оповідання (сюди відносяться «Заробок на свята» Осипа Маковея, «Святий вечір» Василя Стефаника, «Морозенко» Панаса Мирного), побутово-психологічне оповідання (зразками якого є «Різдвяний вечір» Гната Хоткевича і

С. 732–740; Сабат, Галина. Духовно-національні аспекти «Святовечірньої казки» Івана Франка та різдвяної казки Володимира Винниченка «Дим» // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – С. 333–341.

²⁸ Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 323–324.

²⁹ Див.: Демчик, Марта. Традиції і новаторство жанру різдвяного оповідання у творі А.Куркова «Золоті ножиці та три пригоршні снігу» // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 2018. – Вип. 23. – С. 106.

«Відьма» Степана Васильченка), нарешті – оповідання анекдотичне (як-от «В хуртовину» Степана Васильченка чи «Страшна ніч» Модеста Левицького)³⁰.

На початку 1922 року у львівській газеті «Рідний край», яку редагував Михайло Яцків, Євген Маланюк надрукував прозову, за визначенням самого автора, «різдвяну казку» під назвою «Святий вечір сироти». У цьому випадку нас цікавить насамперед те, що цей нещодавно віднайдений твір містить доволі розлогий вступ зі своєрідним тематичним оглядом різдвяних казок. Не маючи можливості користати безпосередньо з оригіналу, процитуємо цей вступ за публікацією відомого літературознавця Миколи Крупача: «Віддавна встановився звичай, що в день Різдва часописи подають святочне оповідання на благочестиву тему, більше всього про те, як Бог посилає бідним людям щасливі свята за їхню чесноту. З року в рік подається в різних відмінах оповідання про те, як у святий вечір бідна сирота замерзає під тином, але перехожа побожна людина забирає сироту до себе в хату і сирота весело святкує Різдво в сім'ї побожної людини. Часом оповідач дає сироті замерзнути, і тоді являється покійна мати і забирає сироту на небо до Бога. Іноді подається народне оповідання, як бідний, обтяжений великою родиною, сидить в святий вечір у нетопленій хаті, без шматочка хліба, та в розпуці жде чорта, щоб продати йому свою душу. Вночі вийшов бідний з хати шукати чорта і побачив на полі вогонь. Припускаючи, що то чумаки розклали багаття, пішов просити у них вугликів, щоб затопити в хаті. Чумаки насипали бідному вугликів до поли свитини, і коли він приніс їх додому, то побачив, що то не вуглики, а золоті червінці. І Різдво було веселе, і бідний розбагатів. То були не чумаки, а янгели Божі»³¹.

³⁰ Див.: Демчик, Марта. Традиції і новаторство жанру різдвяного оповідання у творі А.Куркова «Золоті ножиці та три пригоршні снігу» // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 2018. – Вип. 23. – С. 106.

³¹ Див.: Крупач, Микола. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 738–739.

1. 4. Основні прикметні особливості жанру «різдвяних» оповідань.

1. 4. 1. Хронотоп. За спостереженнями Інни Буркут, в різдвяних оповіданнях згадка про час, коли відбуваються події, уводиться за допомогою спеціальних формул, зазвичай на початку твору, як-от «Настав святий вечір...» в «Ялинці» М. Коцюбинського, «Чого це ви невеселі такі, пане Савченку? Начеб і не свята для вас...» в «Наградних» М. Левицького тощо. Нерідко ж приуроченість до Різдва письменники виносять у заголовок чи підзаголовок твору, як у «Ночі напередодні Різдва» М. Гоголя, «Святому вечорі» В. Стефаника, «Святвечорі» Д. Марковича тощо. Час, охоплений у різдвяних оповіданнях, може поширюватися на весь святочний (дванадцятиденний) період від Різдва Христового до Йорданського святвечора. Для прикладу – «Морозенко» Панаса Мирного, де дії відбуваються «вночі на Меланки якраз перед Василем»³².

Час Різдва, як слушно вказує дослідниця, «характеризується особливою емоційно-ціннісною інтенсивністю: у текстах різдвяної прози час набуває межового значення»³³. Покликаючись на Михайла Бахтіна, вона вказує на те, що хронотоп порога може поєднуватися з мотивом зустрічі, проте найсуттєвіше значення цього часопросторового континууму полягає у зміні, в життєвому переломі, кризі, рішенні, що змінює життя (або навпаки – у нерішучості, в страху перетнути поріг). Різдва як ідейно насичений подієвий час пов'язане з оновленням, «у багатьох оповіданнях семантика різдвяного хронотопу – духовне прозріння, одкровення, пізнання вічних істин»³⁴.

Ситуація оповіді, властива для різдвяних оповідань, генетично зв'язана з міфопоетичними уявленнями про гуртування навколо сімейного вогнища у відповідний час – святочний період. Тому письменники намагалися створити відповідний мікроклімат для різдвяної бесіди. Створити ж атмосферу

³² Буркут, Інна. Художні особливості хронотопу різдвяної прози: темпоральна зумовленість різдвяного оповідання (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Слово і Час. – 2012. – № 11. – С. 68.

³³ Там само. – С. 69.

³⁴ Там само.

невимушеної бесіди нерідко допомагало введення у твір так званої композиційної рамки. Як приклад актуалізації такого прийому Інна Буркут наводить оповідання Гната Хоткевича «Різдвяний вечір». Атмосферу затишку автор посилює за рахунок протиставлення хронотопів: з одного боку – це місце біля коминка, де перебувають оповідач та його слухачі, а з іншого – це хронотоп вітряної різдвяної ночі: «Різдвяна вечеря скінчилася; всі перейшли до вітальні договорювати і дослуховувати... За стінами вив і стогнав вітер, шуміли дерева, якась неприкріплена віконниця стукала десь – а у цій кімнаті, здавалося ставало від того ще тепліше, ще приємніше... гарно було простягати руки до палаючого коминка та слухати виття вітру, що доносилося знадвору...»³⁵

В пізнішій традиції місце «біля домашнього вогнища» як сакральний символ комунікації нерідко спрощується, ним може стати будь-який простір, де можливе інтенсивне спілкування, де створюється так звана «казова ситуація». Прикладом такої зміни може бути оповідання «Хрест і півмісяць» Модеста Левицького, де розповідь ведеться на пароплаві. В таких випадках письменники використовують ту психологічну особливість, що незнайомі люди нерідко легше відкриваються співрозмовникам, адже наступна зустріч між ними швидш за все вже ніколи не відбудеться, – в такий спосіб створюється ситуація «максимальної відвертості, довіри до співрозмовника»³⁶.

1. 4. 2. Манера оповіді. Доволі часто різдвяні оповідання характеризуються присутністю в них образу оповідача-наратора, що перебуває на внутрішній щодо зображуваного позиції. Водночас його наявність не обов'язкова. За спостереженням І. Буркут, рисами, які характеризують переважну більшість українських різдвяних оповідань, є оповідач «поза зображуваним» або ж цілковита його відсутність, а також об'єктивна манера розповіді й виклад від третьої особи. Саме цей художній прийом бачимо зокрема в «Морозенкові» Панаса Мирного, «Ялинці» Михайла Коцюбинського,

³⁵ Буркут, Інна. Образ наратора у різдвяних оповіданнях (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Слово і Час. – 2012. – № 4. – С. 96–97.

³⁶ Там само. – С. 97.

«Сльозі», «Коляді» Марка Черемшини, «Збентеженій вечері», «Забавному вечорі», «Маскараді» Олени Пчілки, «На свят-вечір» Дмитра Марковича. В оповіданнях Степана Васильченка «Мужицький ангел», «Відьма» і «Мороз» оповідь ведеться від третьої особи й лише традиційні зачини створюють ілюзію сказання. У таких творах увагу зосереджено передовсім не на особливостях викладу, а на безпосередніх сюжетних колізіях. Метою письменників у цих випадках є «викликати почуття у читачів за рахунок рельєфного зображення образів та подій»³⁷.

1. 4. 3. Міфологічна складова. Одна з типологічних ознак літературного різдвяного оповідання – наявність у тексті потойбічних сил. Це зумовлено передусім генезою цього жанру, в якому синтезувалися євангельські і фольклорні джерела. «Дивовижність, надзвичайність тематики – типологічна риса різдвяного оповідання, проте співвідношення фантастичного й реального у творах не однакове. Залежно від естетичних завдань і літературного методу письменники або створюють особливий міфосвіт, у якому органічно співіснують реальні й містичні образи, або ж дають фантастичним подіям реалістичне вмотивування»³⁸.

Міфологічний дискурс у різдвяних оповіданнях, як вказує І. Буркут, розгортає принаймні три тематичні різновиди міфологічних уявлень: космогонічні, теогонічні та календарні³⁹. Особливо притаманним українському різдвяному оповіданню є створення видимості космогонічної ситуації. Яскравим унаочненням цього може бути експозиція оповідання Степана Васильченка «Відьма»: «Рік од року, довгі віки, серед самої глухої ночі зими, коли, здається, і сміх, і пісню, і всі радощі людські закує, замурує в крижану

³⁷ Буркут, Інна. Образ наратора у різдвяних оповіданнях (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Слово і Час. – 2012. – № 4. – С. 103.

³⁸ Буркут, Інна. Співвідношення фантастичного та реального у різдвяних оповіданнях (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – 2014. – Вип. 20. – С. 225.

³⁹ Буркут, Інна. Поєднання міфологічного та біблійного дискурсів у літературному різдвяному оповіданні (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Наукові записки. – Вип. 111. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 21.

дулевину, погасить у людських кублах останні огні й оповіє їх у довічну темряву...». З наближенням свята морок стає густішим, активізуються темні сили: «А кругом балки в грізне військо вирядились тіні всякого страхіття й примар з відьмами й мерцями, з усіма витворами темної ночі; заворушилися, стурбовані світом і радістю, озброїли свої сили проти радісного свята»⁴⁰.

Космогонічна міфологічна модель (хаос → космос), за спостереженням І. Буркут, складає композиційну основу оповідань Михайла Коцюбинського «Ялинка» та Архипа Тесленка «Мати». Початок творів – нагнітання атмосфери зловісності: «Повівав холодний вітерець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. ...вітер дужчав. Насунули снігові хмари і оповили небо. Сонце сховалось за хмари. Посипав сніжок», «навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом» (М. Коцюбинський); «Було хмарно морозець був, і вітер був... такий ... як прижарить ув уші ... та ще з таким висвистом», «завірюха така, що он як розходилась. У городі ще таки... а виткнувся на поле – шабаш! – і світу не видно. А вітер... і на ногах не встоїш...» (А. Тесленко). У фіналі ж творів спостерігаємо традиційне для акту світотворення відновлення гармонії: «Вранці виплило ясне сонечко на погідне небо оглянути, що зробила ніч з землею. Вітер стих, і чистий свіжий сніг сріблом сьав під блакитним наметом неба. Земля наче вбралася на Різдво у білу сорочку» (М. Коцюбинський); «На другий день де все й ділось те. Так гарно зробилось... тихо, сонечко... а сніг... так і грає...» (А. Тесленко)⁴¹.

Загалом літературні різдвяні оповідання досить різноманітні як за змістом, так і за способами оформлення художнього матеріалу, однак протягом історії розвитку цього жанру константною залишається особлива «різдвяна філософія», різдвяне світовідчуття, якими сповнені різдвяні оповідання різних літератур. Згідно з висновком І. Буркут, організаційним початком літературного

⁴⁰ Буркут, Інна. Поєднання міфологічного та біблійного дискурсів у літературному різдвяному оповіданні (На матеріалі англійської, російської та української літератур) // Наукові записки. – Вип. 111. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 23–24.

⁴¹ Див.: Там само. – С. 24.

різдвяного оповідання є, по-перше, дискурс Різдва Христового (народження Спасителя, який дарує людським душам вічне життя), по-друге, дискурс християнської моралі (торжество добра, милосердя та справедливості у світі). Органічною складовою різдвяного оповідання є мотив дива, пов'язаний із самою суттю свята Різдва: диво народження Ісуса Христа, яке відбулося у Вифліємі, преображає світ, дає надію на встановлення справедливості. Опираючись на результати досліджень Наталії Уминої, літературознавиця стверджує, що подібно до того, як колись диво відбулося у Вифліємі, так воно має відбуватися і в день народження Спасителя. Кожен стражденний має знайти розраду та спасіння в цей Великий день. Отже, уже сама собою хронотопна зумовленість різдвяного оповідання, тобто приуроченість до Різдва, обумовлює його зміст (чим і пояснюється залучення до «різдвяних творів» концептуальної «різдвяної тріади»: дива, спасіння і дару)⁴².

1. 5. Зміни у жанрі «різдвяного» оповідання у ХХ столітті.

Порівняно з ХІХ століттям, ХХ-те привнесло до жанру різдвяного оповідання чимало нового. Ці зміни влучно зауважив свого часу Євген Маланюк. Зокрема з притаманним йому, особливо в ранній період творчості, прихованим сарказмом він оповідав, як різдвяну казку «експлуатують» з певною політичною метою: «Під час війни, – за його словами, – оповідали про жовніра, який замерзав засипаний снігом на стійці, виконуючи свій обов'язок до кінця»⁴³.

На прикладі святвечірної казки, буцімто створеної в окупованій більшовиками Україні, письменник також визначає, як змінився «зміст

⁴² Буркут, Інна. Диво морального переродження (На матеріалі різдвяних творів Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» та М. Лескова «Звір») // Наукові записки. – Вип. 94. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 124–128.

⁴³ Див.: Крупач, Микола. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 739.

святочних оповідань» «після збудування совітського раю на Сході Європи»: «У святий вечір прийшов додому зі служби якийсь другорядний товариш комісар. На превелике його диво хата була чистенько прибрана й уквітчана паперовими квітками. Пахло смаженою рибою й гарячою ковбасою. На столі стояла пляшка з самогонкою. Вбрана по святочному жінка посадила його за стіл вечеряти і не тільки не лаяла його за те, що п'є горілку, але наливала йому чарку за чаркою, ніжно припрошуючи: пий, сьогодні святий вечір. Вечеря була така гарна, горілка така добра, що комісарові не в тямки було спитатися, що то за свято. Лише на другий день уранці, коли жінка збиралася до церкви, він довідався, що то він святкував контрреволюційний святий вечір. Тоді комісар побив жінку, прогнав її з хати і побіг до чрезвычайки каятися та присягатися, що більше не піддасться спокусі. Отож, бачите, як обставини часу впливають на різдвяні теми» – підсумовує автор⁴⁴.

Як висновки до розділу можна підсумувати, що в світову літературу «різдвяне» оповідання увійшло завдяки творчості Чарльза Дікенса, хоча початки жанру можна простежити ще від середньовічних різдвяних містерій. Жанр одразу став популярним у світовій і зокрема в українській літературі. Його характеризують особливий хронотоп і манера оповіді, а також міфологічна складова. Жанр не є статитичним і має властивість відображати прикметні риси того чи іншого часу.

⁴⁴ Див.: Крупач, Микола. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 739.

Розділ II
«РІЗДВЯНА» ТВОРЧІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Якщо не враховувати сучасного етапу, то найактивніше жанр «різдвяного» оповідання в українській літературі побутував у другій половині XIX – на початку XX століття. Так чи інакше, але до цього жанру звертався мало не кожен відомий український письменник цього періоду. У цьому розділі зробимо загальний огляд цього пласту нашої літературної спадщини, принагідно зазначивши, що чітко розташувати «різдвяні» твори водночас і за авторами, і за хронологією неможливо (в одного автора може бути кілька таких оповідань, написаних у різний час), відтак послідовність викладеного нижче матеріалу до певної міри умовна, орієнтована здебільшого на життєвий шлях письменників.

2. 1. «Забавний вечір», «Чад», «Маскарад», «Три ялинки», «Тарасове свято», «Збентежена вечеря», «Сосонка» Олени Пчілки.

Чи не найактивніше, як вже попередньо зазначалося, працювала з різдвяно-новорічною тематикою Олена Пчілка (Ольга Косач). За її висловом: «Часом редактори мало сказати просили – благали мене прислати їм якесь різдвяне чи новорічне оповідання, і тим пояснюється те, що більшість з моїх оповідань є або різдвяні, або новорічні»⁴⁵. На цьому акцентують і знавці її творчості. Зокрема, за словами Івана Денисюка, «з-посеред усіх українських письменників Олена Пчілка найбільше культивувала жанр так званих “різдвяних”, чи “святкових оповідань”»⁴⁶.

⁴⁵ Олена Пчілка. Оповідання. З автобіографією. – Харків: Рух, 1930. – С. 32.

⁴⁶ Денисюк, Іван. Проза «малих форм» Олени Пчілки // Українське літературознавство. – Львів, 1970. – Вип. 10. – С. 105.

До жанру «різдвяних» належать оповідання авторки «Забавний вечір», «Чад», «Маскарад», «Три ялинки», «Гарасове свято», «Збентежена вечеря», «Сосонка». Перші три твори якраз і вийшли в 1907 р. з підзаголовком «Оповідання різдвяні».

Героїня оповідання «Забавний вечір»⁴⁷, вісімнадцятирічна дочка поміщика Ксенія Костецька, збилася в заметіль із дороги і замість того, щоб потрапити на різдвяний вечір у місто, вимушена заночувати в убогій сільській хатині. Попри люб'язність господарів, панночка прикро здивована «кислуватим хатнім духом», несмачною вечерею (хоча для села це була вечеря неабияка, зважаючи на різдвяні святки), телятком під піччю, маленькою хворою дитиною. При від'їзді Ксенія, керуючись мимовільним душевним поривом, залишає сім'ї десять «рублів», які планувала витратити за браслетку, аби не довелося продати корову і тим самим фактично позбавити хвору дитину можливості видужати. Різдвяне диво якраз і полягає у цьому вчинкові панночки: «При ясній днині хлопчик здавався ще жовтіший; вавки на тонкій шийці було видніше... Повернувши головку, хлопчик заглядав до телятка. Погляд Ксенії перейшов теж на те маленьке телятко. Перед самим порогом вона спинилась, якийсь-то рух пройшов у неї по обличчю, у виду з'явилася краска; далі вона швиденько добула гаманець і, вийнявши червоний папірець, мовила: «Ось, нате вам, Мотре!.. се для хлопчика... Тут десять рублів... Нехай ваш батько не продає корови!.. Годуйте хлопчика молоком!..» Мотря стояла, мов остовпіла, з тим червоним папірчиком, втиснутим їй у руку; вона не встигла й подякувати за подарунок, – як Ксенія хутко вибігла з хати». Зрештою, доля віддячила і самій Ксенії, адже панич, якого вона вже й не гадала побачити на свята, бо ж пропустила урочистий вечір, сам завітав до їхньої оселі, – у чому теж можна вбачати невелике різдвяне чудо, хоч і значно менше за масштабами від попереднього, але для Ксенії, можливо, навіть більше.

⁴⁷ Олена Пчілка. Оповідання. І. Оповідання різдвяні. – Київ: друк. К. Н. Милевського, 1907. – С. 5–32.

Окрім характерної для жанру «святкових оповідань» пори року, коли відбувається дія «Забавного вечора», Анна Зайцева відзначає загалом щасливе закінчення оповідання, яке притаманне творам означеного жанру. Передаючи авторство оповідачеві з народу, звертаючись до форми товариської бесіди, мисткиня прагне налагодити максимальний контакт із читачем («Звісно, пани говорили по-панськи, це вже я так переказую, по-простому»)⁴⁸.

Оповіданням «Забавний вечір», як зауважує дослідник творчості письменниці Микола Легкий, Олена Пчілка розпочинає втілювати ідею зближення і єднання різних станів українського суспільства. Натомість соціально-психологічне оповідання «Чад» викликає цілком відмінний ефект⁴⁹. Образ головного героя цього оповідання⁵⁰ – «чорнявого панича Андрія Покорського» – протилежність до образу Ксенії. Андрій закоханий у красуню-служницю Лукію і призначив їй побачення, проте, поїхавши на різдвяний бал, потрапив «у чад» чарів панни Лени Заборовської й зовсім забув про сільську дівчину. Та ж, чекаючи панича, ледь не замерзла під його хатою. «Чуда» в цьому оповіданні, хоч воно й означене як «різдвяне», не сталося: «Всі обступили лікаря й дівчину. Лікар держав Лукію в своїх руках, підвівши. Вона розкрила очі. Перш непритомно глянула раз, другий... потім пильно придивилась до тих постатей у вечерових убраннях і зрозуміла все, – як і вони зрозуміли все. – На що ж ви одратували мене?! – примовила дівчина, залившись гіркими сльозами...»

Героїня оповідання «Маскарад»⁵¹ – молода пані Олександра, не має відчуття сімейного затишку, адже чоловік, пан Костянтин, на Водохреща залишив її вдома саму з двома дітьми. Проводжаючи свою подругу Агату, Олександра мимохідь потрапляє на маскарад, де впізнає свого чоловіка, який

⁴⁸ Зайцева, Анна. Генологічний дискурс прози Олени Пчілки // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – 2014. – № 21–22. – С. 62.

⁴⁹ Легкий, Микола. Художня проза Олени Пчілки (історико-літературний шкiц) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: 36. наук. пр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 484.

⁵⁰ Олена Пчілка. Оповідання. I. Оповідання різдвяні. – Київ: друк. К. Н. Милевського, 1907. – С. 75–102.

⁵¹ Олена Пчілка. Оповідання. I. Оповідання різдвяні. – Київ: друк. К. Н. Милевського, 1907. – С. 33–74.

активно залицяється до повної («розсипчастої») дами в масці й у червоному московському «сарахані». Збентежена й стривожена Олександра залишає йому червону стрічку зі свого маскарадного костюма «українки» «на спомин» і повертається додому. Сюжет твору збудовано так, що маскарад – це був всього лише сон, який вона розповіла чоловікові після його повернення. Маскарадну таємницю письменниця залишила таємницею, завуалювавши її фінальним зверненням до читача: «На сьому кінчається наше оповідання. Все було сном – і годі!.. – Ну, а пан? – питаєте ви – як же пан? Чи був він у маскараді? Він пак мав і час, і спромогу піти в маскарад; чи був же він справді там? – От, сього не знаю!.. Сказав жінці, що не був... А хіба-ж дружині, та ще такій почтивій, говорять неправду?»

Оповідання на різдвяно-новорічну тематику «Три “ялинки”»⁵² складається з трьох невеликих епізодів. У кожному з них, тільки після тривалої перерви у часі, на святкових «ялинках» зустрічаються син швачки Михась Конюшинський і донька «значної губернської пані» Юлія. Соціальна дистанція між Юлією і Михасем дуже суттєва, але попри це вона стає його дружиною, адже цінує кохання більше, ніж можливий осуд соціуму чи матеріальні статки. Третій епізод змальовує, як вона за останні гроші купує доньці невеличку ялиночку, а Михась чіпляє на неї маленьке різдвяне диво – цукрове серце, давній подарунок від своєї майбутньої дружини.

Невеличке оповідання, радше ескіз Олени Пчілки з циклу «різдвяних пригод» «Тарасове свято»⁵³ мало першу назву «Трубочист». Юнак-коминяр Тарас, автор привітальних різдвяних віршів, на Різдво вперше відчуває у своїй душі справжнє кохання, яке підсилює й увиразнює його святкові відчуття.

Ще одне оповідання різдвяного циклу Олени Пчілки – «Збентежена вечеря (Різдвяна пригода)»⁵⁴ – так зване «дитяче». Відчувається авторська симпатія до малого Омелька, який, згідно з давнім звичаєм, несе вбогу

⁵² Олена Пчілка. Оповідання. II. Три ялинки; Збентежена вечеря; За двором [та інш.]. – К., 1909. – 64 с.

⁵³ Олена Пчілка. Тарасове свято : оповідання. – Полтава : Вид-во Г. І. Маркевича, 1907. – 21 с.

⁵⁴ Олена Пчілка. Збентежена вечеря. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=12833>

селянську різдвяну вечерю – узвар і пшеничну кутю – своїм хресним батькам. Його хресна мати – молода поміщиця, а хресний батько – селянин, що якраз сидить у «холодній» за звинуваченням в участі у нападі на економію. Тепло й приязно відбулася зустріч з хресним, – він якраз вечеряв борщем, який принесла йому з дому дружина. Натомість у панів: «А чого тільки не було на тому столі: і піріжки, й піріжечки з усякою начинкою, з усякою всячиною, були форшмаки та інші присмаки, риба фаршована й риба маринована, «галантири», а при їх всякі гарніри, та все то, мовляв, «з юшечкою та з петрушечкою»! Вже так, що не сором було господарям перед гостями! А майонез був так добре зготований, що навіть бабушка похвалила, а вже вона зналася на тих речах, проївши дві економії...». Кутя у панів, очевидно, була приготовлена з рису, бо «старий слуга носив на полумиску щось біле». Підгледівши, що панство, котре зібралось в домі хрещеної, гордує й гидує маминою кутею, яка начебто «смердить мужиччиною», Омелько в знак протесту жбурляє в освітлене вікно блискучого п'ятака, якого дала йому поміщиця. Варто зазначити, що традиційне для різдвяних оповідань чудо у цьому творі переноситься у майбутнє, про що свідчить фінал твору: «“Годі, моя дитино, не кажи такого!.. Поки ти виростеш, то, може, буде вже іначе. Хіба ж таки довіку не буде правди на світі? Та вона ж таки колись настане!” Хлоп'я потроху заспокоїлось: материна рука голубила його, а материні слова вливали в його дитячу душу надію, що таки настане колись правда на світі!..»

Як зазначає Р. Яловега, в основі різдвяних (святкових) оповідань Олени Пчілки закладений структурний принцип протиставлення, який часто зустрічається в усній народній творчості. Цей композиційний прийом авторка використовувала для виокремлення вчинків героїв та притаманних рис їхнього характеру. Письменниця обирає усну форму оповіді й передає авторство оповідачеві з народу. «Це вона робить для того, щоб встановити найтісніший контакт з читачем, створити ефект максимальної життєвої правдоподібності.

Власне цей прийом виразно помітний і в оповіданні «Збентежена вечеря»⁵⁵. За словами Р. Яловеги, у «Збентеженій вечері» Олена Пчілка «досягає zenіту в жанрі святкового оповідання», «літературознавці вважають це оповідання шедевром, яке може перебувати серед найкращих творів української новелістики». Хоч, власне кажучи, жанр святкового оповідання у «Збентеженій вечері» заперечений зовсім, адже замість «святвечірнього» настрою в оповідання вривається напружена, тривожна, навіть більше можна сказати, страшна атмосфера революційних подій 1905 року⁵⁶.

У дитячому різдвяному оповіданні Олени Пчілки «Сосонка»⁵⁷ традиційне для жанру «чудо» відтерміноване у часі. Крім сюжетних подій чимало місця у творі присвячено образу самого соснового деревця. Спочатку бачимо сосонку в лісі: «...була одна сосонка така-то вже хороша! Була вона не дуже велика, але й немаленька, саме мірненька та така зграбнесенька, круглесенька, зелені глиці аж сяють, а молоді пагонки, як свічечки, стремлять, прості та ясні». Відтак – сосонка, прибрана у панській світлиці: «вся вона сяє свічечками, ліхтариками, все гілля обчіпляє яблучками, якимись цяцьками, червоними, синіми, золотими, аж у очах мигтить!», «...сосонка стоїть, сяє – як зоря в небі!» тощо. Однак справжнє чудо відбувається значно пізніше – коли сосонка, яку по святах мали би порубати й спалити, але натомість поставили за «віху» – дорожній орієнтир, рятує малого Івася, який збився з дороги: «Плаче бідний Івась, крізь завірюху нічого перед собою не баче. Коли се дивиться – щось мріє... Перше злякався, думав, що вовк; коли ні: то дерево... Боже мій, та се ж та сосонка, що батько Івасів поставив; он і друга віха!.. Зрадив Івась, де в нього й сила знов узялася. Бреде через замети. О, тепер він вже знає, куди йому держать! Тепер він доб'ється додому. Добився! Ось і хата його».

⁵⁵ Яловега, Роксолана. Олена Пчілка – майстер різдвяного оповідання // Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти. Київ: Національний авіаційний університет. 2023. № 1. С. 459–460.

⁵⁶ Яловега, Роксолана. Олена Пчілка – майстер різдвяного оповідання // Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти. Київ: Національний авіаційний університет. 2023. № 1. С. 462.

⁵⁷ Олена Пчілка. Сосонка. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=62&page=2>

2. 2. «Морозенко» Панаса Мирного.

Химерних фантастичних істот як звиклих «гостей» творів святочного жанру не бракує в оповіданні Панаса Мирного (Панаса Рудченка) «Морозенко»⁵⁸. Основні події відбуваються вночі перед Новим роком. Автор описує цей час як чудесний час майбутніх змін: «Всякому звісно, що в ту ніч старий рік кінчається, а новий починається. На віки вічні старий зникає, занесе з собою і добре й лихе, приховає пережите й перемучене і стражданням закручене; а коли що й зоставить у людській схованці-споминці, то все ж то буде не кипуче життя-страждання, а тільки спогадка про його, не живе в'їдливе лихо, а тільки його холодна облуда. Натомість Новий рік прийде, нові надії принесе з собою, а за ними, може, хоч невелику крихітку щастя. Та багатому багато його треба, а бідному й то гаразд, коли буде що на завтра кусати, буде чим забезпечитись від холоду!» Малий Пилипко, син Катрі Зайчихи, ще при зорях іде на сусіднє село до хрещеного батька «посипати», незважаючи на те, що надворі розгулявся злий «Морозенко», який може не лише «вкусити за пальчика», але й «душу витягти». Йде в надії на щедрю винагороду, адже вдома безпросвітна нужда.

Серед лісу дитина помалу замерзає, а в морозному маренні перед нею постають персоніфіковані сніжинки («невеличкі, тендітні та білі; личко з мачине зерно, самі з горошину, а рученята та ноженята – наче волос, тоненькі»); чорний цвіркун-музика; товсте та кругле, наче здоровенна копиця, Віхало з цупкими лапастими руками й товстими, як лантухи, ногами, в сніговій одежі й із кустратою головою. Нарешті, бачить Пилипко і самого дідугана Морозенка: «Здоровенна, наче винницький казан, голова його була закустрана цілим оберемком білого снігу, довга, як помело, борода виплетена з товстих вістряків криги; товсті настовбурчені брови густо покриті білим інеем, а сіро-зелені очі, наче Волосожари, виблискують холодним світлом». Морозенко, наче милуючись білим личком дитини, тихо схилився над нею, відтак «світнувши

⁵⁸ Панас Мирний. Морозенко. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=981>

хижими очима, приложивсь до теплих ще устоньків Пилипкових своїми холоднопалаючими устами. Не зітхнув Пилипко, не струснувся!.. Все в йому й кругом його затихло, покритося темним холодним спокоєм...» Знайшовши замерзлого сина, помирає біля нього з розпуки і Катря.

Завершується оповідання сценою обговорення події серед громади. «Не задавив би мороз, то голод догриз!», «раніше вмерло, менше горя знатиме!» – такою була реакція сусідів. Загалом же все те, що сталося, включно зі сценою обговорення, виразно дисонує з оптимістичною характеристикою новорічної пори, про яку йшлося на початку. Очевидно, задум автора якраз і полягав в увиразненні цієї антитези.

2.3. «Наградні», «Коляда», «Тасмниче вбивство», «Страшна ніч», «Хрест і півмісяць», «Союзниця», «Стаття 182» Модеста Левицького.

Герой оповідання «Наградні»⁵⁹ Модеста Левицького – дрібний чиновник Савченко, який якраз у часі різдвяних свят гірко журиться: «Кому свята, а мені гірше буднів... [...] Ось після нового року без служби буду, – хоч з торбами йди... [...] “Не соотвітвую видам правительства” [...] “Безпокойный элементь”». Причина переживань Савченка – його «супліка» до депутата Державної Думи Лучицького «про лихе життя дрібного чиновництва». Спочатку Савченко Лучицькому «розказав усе чисто: й яка робота тяжка, й платня яка маленька, що тільки-тільки не старцями ходимо», а відтак разом зі своїм помічником і «все чисто списали: й яка робота тяжка, й як живемо голодні, й як діти наші без науки, без освіти, як бур’ян який, мусять рости».

Не встигли, проте, це прохання підписати гуртом і надіслати Лучицькому, як дістали «на горіхи» від свого начальства – начальника округи, мовляв «гуртові прохання подавати заборонено, бо це є “дѣйствіе скопомъ”, а друге: хто служить на державній службі, той не має права звертатись до сторонніх

⁵⁹ Левицький, Модест. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О.Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. – Луцьк: «Терези», 2016. – С. 236–241.

людей та інституцій», тож «моя порада вам: сидіть тихо, як досі сиділи, ні до яких сторонніх особ та інституцій не звертайтеся і покладайте всю надію на своє начальство, бо воно найкраще знає ваші потреби і само думає й дбає про вас. А що є між вами такі люди, що вас бунтують і підбивають [...], – то таких на службі я терпіти не буду».

І справді – начальник написав прохання до міністра, і чиновникам до Різдва виділили певну суму «наградних». Та чуда не сталося: за таку щедрість було запропоновано вділити частину винагороди на іконостас для церкви, яку будував начальник, частину – на альбом з місцевими краєвидами для подарунка міністрові, частину – на інші дрібниці. Відтак з і так незначної винагороди залишилось менше половини. Савченкові ж, який не стримався від гострого слова з цього приводу, було запропоновано з Нового року «шукати іншої служби».

Оповідання «Коляда» Модеста Левицького має авторську присвяту «Пам'яті І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого)»⁶⁰. М. Левицький описує справжній епізод з біографії письменника, коли до нього прийшли з обшуком та «приказом» на арешт. Похмурість ситуації, змальованої в оповіданні, згладжується світлим образом доньки письменника, який впливає навіть на жандармів: «Тим часом непримітно ввійшла у кабінет дівчинка й побігла до батька. – Ти чого, Орисяю? – здивувався Іван Карпович. – Чого ти встала? Іди до мами, лягай. – Іди спати, дівчинко, – сказав і жандармський офіцер, і на лиці його промайнуло щось тепле, людяне, не казенне. – Як же я піду спати, коли гості є? Треба ж буде прийняти їх, накрити до столу».

Орися в оповіданні виконує ту функцію, яку в творах різдвяного жанру зазвичай виконують ангели. Наївна дитяча простота дівчинки виявляє і в жандармові гаму найкращих людських почуттів: «– А у вас є дівчинка? – спитала Орися. – Є. – А чому ви її не взяли з собою? – Пізно вже. Вона спить. –

⁶⁰ Левицький, Модест. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О.Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. – Луцьк: «Терези», 2016. – С. 242–246.

А чого ж так пізно прийшли? Було б раніш. Настала прикра мовчанка. – А вашої дівчинки мама не хвора? – Ні. – І не плаче? – Ні, не плаче, – мовив жандарм, уткнувшись знов у папери. – А як другий раз прийдете до нас, то приведете її? Жандарм якимсь дивним поглядом подивився на Орисю, потім зітхнув і тихо промовив, дивлячись у папери: – Бодай і не приходити другий раз до вас, дитино! – Ні, ви приходьте, тільки раніше. І дівчинку свою приведіть. Ви будете переглядати татові папери, а вона перегляне мої забавки. Весело буде». У фіналі ж оповідання і почуття досягають свого апогею: «Знов увійшла Орися, несучи цілий оберемочок книжечок, паперів. – Ось, дядечку, – звернулась вона до жандарма, – нате вам, подивіться: се я писала... а се я малювала. Може, візьмете переглянути? А отсе мої книжечки... Тут гарні малюночки є. Ви візьміть; нехай ваша дівчинка перегляне, – може, їй буде цікаво. А другий раз як прийдете – візьміть і її з собою. Світлі блакитні очі дитини дивились на жандарма просто, щиро... На казенний папір протокола закапали сльози... людини». Саме це, останнє речення, очевидно, є свідченням колядного чуда, хоч про приуроченість події оповідання саме до періоду святок акцентовано ніде не йдеться, – на це вказує тільки питання Орисі до батька: «– Тату, – питала Орися, – а ті люди, що у гостинній і столовій, чого поприходили? – Треба їм так, дитино. – Може, колядувати? Може, посівати?». Крім того, час дії увиразнено самою назвою оповідання.

Децо перегукується з попередньою тематикою оповідання «Таємниче вбивство»⁶¹. Воно складається з трьох епізодів. Перший відбувається під Різдво «о годині восьмій вечора». Поліційний шпиг підслухав дивний діалог між подружжям, коли воно розглядало книжкову вітрину: «– А куди ти поклав револьвер? – спитала жінка. – Та ж у кешеню, куди ж більше? – Коли б не тее... як-небудь притиснеш необережно або штовхне хто... – Не бійся, не вистрілить, – сказав, усміхнувшись, чоловік». Опісля, вже по дорозі, він почув ще й таке: «–

⁶¹ Левицький, Модест. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О.Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. – Луцьк: «Терези», 2016. – С. 247–255.

Чи добре ти сховала голову? – спитав чоловік жінку. – Добре. В скриньку, що під ліжком. – Може, знайдуть?.. – Не знайдуть, не додумаються. – То треба сьогодні ж таки все зробити, – сказав чоловік. – Авжеж. Нащо відкладати?»

Другий епізод відбувається перед дев'ятою в канцелярії «участку». Один поліцейський нарікає, звертаючись до другого, мовляв «з тими трूसами та арештами, що й самі не спимо, й людям спати не даємо. Ось за ту ніч я троє трूसів зробив, десятеро людей арештував», «позавчора опівночі послали мене робити трус у професора, – розумієш? Професор університету, “дѣйствительный статскій совѣтникъ”, ти ж подумай. [...] – Де ж, – кажу, – ваше превосходительство, книги ваші, папери? – А ось, – каже він, – книги мої, ось тут, у кабінеті. Тільки прохав би я вас: не розкидайте дуже мої папери, бо то моя праця наукова, для мене всякий мій папірець дуже велике значіння має, а вам він ні на що не здався. [...] Ну й скажу тобі, брате, що вийшов я від нього, то так себе почував, ніби мені хто морду набив. Уночі стару поважну людину потурбував, як злодія якого, хіпесника, а для чого?». Як слушно зазначила Тетяна Данилюк-Терещук, «щира розповідь-зізнання поліцейського Макухи про “непотрібність” такої служби, що принижує людську гідність, в різдвяному контексті звучить як мотив покаяння, пробудження, пошуку шляху»⁶². Завершується ж епізод повідомленням від шпига, що «на Н-ській улиці сталося вбивство» і що ймовірний убивця – вчитель реальної школи Скоропадський «має при собі револьвер».

Події третього епізоду розгортаються в оселі вчителя Скоропадського, куди шпиг приводить поліцію. Сім'я якраз перед тим вечеряла, і батьки пообіцяли дітям, що на Новий рік янголочки обов'язково принесе їм, чемним, подарунки. Як з'ясувалося, Івась дуже хотів би собі «лівольвера», а Ганя хотіла би нової ляльки, бо в старій розбилася голова. Власне, саме це – шоколадний

⁶² Данилюк-Терещук, Тетяна. Різдвяні оповідання Модеста Левицького // Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. відомого укр. письменника, педагога, держав. і громад. діяча М. Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 груд. 2016 р. / Волин. ін-т післядиплом. пед. освіти, Волин. краєзнав. музей. – Луцьк: Терен, 2016. – Вип. 60. – С. 13.

револьвер у кишені пальта і голову ляльки у скриньці під ліжком – і виявили поліцейські під час обшуку. «Тьху! – сердито сплюнув поліцейський. – Ото служба собача! Ще з такими ідіотами...» – звернувся поліцейський до шпиґа. Завершується зіпсутий вечір трагікомічно: на шум з кімнати, де вже вкладалися до сну, вибігли босі, в одних сорочечках діти, «і горнулись до матері, широкими, здивованими очима поглядаючи на несподіваних гостей». Побачивши в руках у поліцейських омріяного подарунка, Івась запитав: «Мамо, то янголочки?»

Події до певної міри анекдотичного оповідання «Страшна ніч»⁶³ відбуваються «саме під новий рік». У візника, який віз акцизного контролера Галку з дільниці до Берестечка, поламався у санях дишель, так що довелося шукати ночівлю у найближчому селі Мерва. По дорозі, однак, Галка набрався добрячого страху від розмов про «пачкарів» (дрібних контрабандистів) і «мерикантів» (людей, що потай переводять через кордон емігрантів-утікачів). Адже вони «Як кого, то й пограбують. Не так пачкарі, як “мериканти”. То люди непевні. А пачкарі – нічого». До того ж з’ясувалося, що «мерикантами» нерідко бувають жиди, а за розповіддю візника, «було колись, – давно вже, батько мій розказував: корчми ще тоді були по шляхах, “монополії” не було. От заїхав у таку корчму якийсь чиновник, що дуже ловко тих “мерикантів” та пачковозів ловив, заїхав у ту корчму, – не знаю, чи коні попасати, чи ночувати, та й так і не стало його: щез та й годі, так як не було його». Ночувати ж Галці в Мерві випадало саме у жидів. Деякої певності надавав револьвер, однак «висока, дужа постать господаря, його темне, осмалене обличчя, чорна кудлата борода», а також «здоровенний гайдамачисько» – син господаря – майже напевно свідчили про те, що вони мусять бути «мерикантами». Уночі, звичайно ж, не спалося, відтак почув, що господар пошепки каже комусь, аби дав ножа, після чого відціпає цим ножом заціпку на Галчиних дверях, а зайшовши «господарь

⁶³ Левицький, Модест. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О.Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. – Луцьк: «Терези», 2016. – С. 256–265.

оглянувся по кімнаті й тихо, – він був без чобіт, в одних панчохах, – посунув уперед, держучи довгий ніж наготові. Страшний був вигляд того душогуба: патлата голова, чорна, кудлата борода, здоровенна постать...» Галка був уже готовий стріляти, аж господар, тримаючи в правиці «страшний ніж», «притягнув до себе лихтарь, вийняв з його свічку, перерізав її ножом надвоє, заклав назад половинку в лихтарь, а другу взяв з собою й так само тихо й обережно подався назад». На цьому оповідання, фактично, завершується, однак на тлі гіпертрофованих страхів акцизного контролера такий фінал справді схожий на чудо.

Оповідання «Хрест і півмісяць» (в різдвяних числах газети «Рада» твір з огляду на тодішні цензурні і правові умови друкувався під назвою «На чужині»)⁶⁴ за лейтмотивом нагадує біблійну оповідь про повернення блудного сина. Події розгортаються «саме перед Різдвом» на палубі парохода, який прямував із Порт-Саїду до Александрії. У розповідь старого «містера Явора», або ж «воєводи Явора» (прізвище Яворенко на американській і на сербській лад), який переповідає історію свого життя, також інкрустовано згадку про різдвяні свята: «Оце сьогодні, – почав він помалу, – Свят-вечір у нас... на Україні. Тут тепло, як улітку, а там, у нас, холод, сніг, мороз. Колядують діти... Ой, як давно я чув ті колядки! Чи доведеться ж коли почути їх ще раз, хоч перед смертю?..» А далі розповідь переносить нас в один з епізодів життя старого, також пов'язаний зі Святвечором, коли він у 1875 році, приставши до повстанців проти турків, «ходив четником по Герцеговині». На зиму він, як і решта старшини, «зімував в тайниках, у таких печерах, що тільки орли та лисиці туди заглядали, та дехто з четників наших, що крадькома носили нам харчі». Сталося так, що прихисток замела хурделиця і він мусив вийти по харчі: «Ішов я так по коліна в снігу, іноді по пояс, по груди провалюючись: ішов півдня. Разів скільки спочивав та сніг їв, щоб у горлі не сохло, а як вечоріти

⁶⁴ Левицький, Модест. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О.Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. – Луцьк: «Терези», 2016. – С. 120–129.

почало, то й одчай мене взяв, бо сили вже не стало плентатись далі, а пристановища ніякого не знайшов. Охляв так, що рушницю нести не ставало сили, а покинути її – жаль було та й небезпечно. Сів я на камінь якийсь, та й сум мене взяв тяжкий, що отак смерті дождатись треба...» Почувши десь далеко гавкіт, навмання пішов до села, не знаючи, чи до сербського, чи до турецького. Якось добився до крайньої хати і став коло воріт у невіданні, що робити: якщо потрапив до турків – смерть, але якщо не роздобуде їсти – теж смерть, бо замерзне голодний і до краю знесилений. На гавкіт собаки вийшов «турчин», який одразу зрозумів, що має справу з повстанцем, і то не з простим. Хліба, однак, виніс, мотивувавши це саме святвечірньою порою: «Тепер ти голодний, знемігся... Як ти дужий, ситий, з четою йдеш – ти ворог. А тепер ти нещасний... У вас тепер свято велике: ваш пророк народився, а ти ось який... Іди, не барись тут...»

Завершується оповідання, однак, на контрасті. На противагу спогадам «воєводи Явора», автор – «молодий подорожній» – пригадав і свою різдвяну історію: «Гірким болем стиснулося серце моє: я згадав собі, як торік я лежав хворий, у гарячці й прийшли до мене “заптії”, трусили й забрали в тюрму, – хворого, у Свят-вечір... Тільки це було не в Туреччині...»

Власне до оповідання «Хрест і півмісяць» дослідниця творчості Модеста Левицького Тетяна Данилюк-Терещук слушно додала ремарку: «Примітно, що у своїй літературознавчій студії “Конспект теорії письменства”, міркуючи про специфіку творення образу, М. Левицький зауважував, що “...іноді один-два правдиві й щирі штрихи варті більше за цілу сторінку видуманих, замучених подробиць”»⁶⁵. Таку особливу творчу манеру М. Левицького зауважували вже його сучасники, зокрема Олена Пчілка, пишучи

⁶⁵ Данилюк-Терещук, Тетяна. Різдвяні оповідання Модеста Левицького // Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. відомого укр. письменника, педагога, держав. і громад. діяча М. Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 груд. 2016 р. / Волин. ін-т післядиплом. пед. освіти, Волин. краєзнав. музей. – Луцьк: Терен, 2016. – Вип. 60. – С. 13.

про «надзвичайну правдивість малюнку» як про найголовнішу прикмету письменницького таланту автора⁶⁶.

В оповіданні «Союзниця»⁶⁷ події відбуваються «довгої Різдвяної ночі в самотній будці коло переїзду, де великий шлях переходить через залізницю, серед степу, геть далеко від людських осель». Власне, подій не відбувається майже ніяких: переїздна сторожиха, вдова Магдалина Висоцька, журиться тим, що вона самотня на світі, нема кому її порадити й розважити, ще й троє малих дітей-сиріт.

Автор, як слушно зазначає Т. Данилюк-Терещук, ставить перед собою завдання розкрити душевні імпульси персонажа за певних обставин і створити у читача відповідний настрій⁶⁸. Зовнішній світ героїні справді несправедливий і жорстокий до неї: «Три роки минуло з того часу, три роки вже живе Магдалина у цій будці, серед пустелі під лісом, – одна-однісінька з дітьми, повсякчас потерпаючи, що, може, якась недобра людина або інше яке лихо, – цур йому, не при дітях згадувати б, дух святий з ними, – наскочить, її знищить, і жива душа не почує, не допоможе, не оборонить...» Низка життєвих перипетій змушує героїню спочатку перехреститися з «польської» віри на «руську», а далі й узагалі стати членкинею «Союза руссаго народа», аби не вважали «мазепинкою» та не відібрали «чин» сторожихи з платнею три карбованці на місяць. Це при тому, що насправді для неї це нічого не змінює: вона як молилася тих відомих їй три молитви, так молиться, як не знала ні польської, ні російської мови, так і не знає.

⁶⁶ Докладніше про це див.: Данилюк-Терещук, Тетяна. Різдвяні оповідання Модеста Левицького // Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. відомого укр. письменника, педагога, держав. і громад. діяча М. Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 груд. 2016 р. / Волин. ін-т післядиплом. пед. освіти, Волин. краєзнав. музей. – Луцьк: Терен, 2016. – Вип. 60. – С. 14.

⁶⁷ Левицький, Модест. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О.Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. – Луцьк: «Терези», 2016. – С. 181–189.

⁶⁸ Данилюк-Терещук, Тетяна. Різдвяні оповідання Модеста Левицького // Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. відомого укр. письменника, педагога, держав. і громад. діяча М. Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 груд. 2016 р. / Волин. ін-т післядиплом. пед. освіти, Волин. краєзнав. музей. – Луцьк: Терен, 2016. – Вип. 60. – С. 14.

Душевного спокою і певної рівноваги надає їй лише молитва, і очевидно, що саме в цьому заспокоєнні й полягає різдвяне чудо для сторожихи Магдалини, адже судячи зі слів молитви з останнього абзацу оповідання, їхнього значення вона, швидше за все, навіть не розуміє: «А сторожиха Магдалина, православна й член “союзу народа”, сидить на ліжку, підобгавши ноги й вичитує: “Здоровась Марія, ласкість пелна, пан з тобо, благославіона. Єстесь мієндзи невіастами”...»

Події оповідання «Стаття 182»⁶⁹ відбуваються у різдвяні святки. Хлопці на досвітках під проводом Ониська жартома «поховали» «придуркуватого Федя», аби не боявся мерців. Подію випадково спостеріг справжній дяк, Касьян Маковійський. Він і сам зачіпався деколи дівчат, але тоді, як не було парубків. До них мав злість, бо «того він не міг забути, як ті вражі сини на Андрія перетягнули йому дорогу мотузком, і він, зачепившись, гепнув ниць у калюжу, а з-поза тину гицель Онисько (він признав його голос) вичитував: “Господи і владико живота мойого, дух праздности, унинія і любоначалія не даждь ми...” А всі шибеники реготали, бодай були луснули. Знали про цю пригоду і дівчата». Відтак поскаржився на парубків отцеві Мефодієві. Той не мав нічого проти парубків, проте аби убезпечити себе від звинувачень консисторії у бездіяльності проти богохульства, подав заяву становому. Становий, у свою чергу, переклав відповідальність за прийняття рішення на судового слідчого, той віддав справу прокуророві, а вже прокурор без вагань і жалю написав на папці «Подлежить суду по статье 182», тобто за статтею «Про кощунство».

І становий, і слідчий у зв'язку зі справою пригадували випадки зі свого життя, в сенсі богохульства ще гірші від того, що жартома вчинили хлопці: становий про блюзнірство з таїнством причастя, а слідчий – з обрядом вінчання. Та й у прокурора вдома сталася оказія. Якраз як він написав вердикт на папці, його увагу привернув спів та регіт дітей сусідній кімнаті: «Він вийшов

⁶⁹ Левицький, Модест. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О.Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. – Луцьк: «Терези», 2016. – С. 73–86.

туди, щоб нагримати на них, та й, здивований спинився на порозі. На столі світилось скільки свічечок, що полишилися з ялинки ще з Різдва; старший хлопець, надівши батькову крилатку і циліндра, правив щось як піп, мовби акафист: – Радуйся, сороко, радуйся, вороно, радуйся, горобче, великий чудотворче! А менші співали гуртом: – Совайся, Ничипоре, со-о-ова-айся!» Коли ж прокурор почав сварити дітей, за них заступилася його дружина, категорично порадивши чоловікові: «Дай спокій дітям; тільки їм і волі тепер від тієї науки, як розпустили їх на пущання. Невже ж їм по струнці та по закону навіть іграшки свої робити? Іди краще куди, чи у клуб, чи до знайомих, розважиш трохи себе, то буде і тобі, і нам краще. Іди. Гуляйте собі, діти, гуляйте». Вже коли виходив – «випадком глянув він на “діло” про “кощунство”, де його рукою великими літерами було поставлено: “по статті 182” та й... плюнув сердито, одягся і вийшов із дому». Така кінцівка оповідання, швидше за все, свідчить про благополучне завершення історії, як і пасувало би для жанру різдвяного твору.

Отже, загалом можемо погодитися з твердженням Тетяни Данилюк-Терещук, що оповідання «Наградні», «Таємниче вбивство», «Коляда», «Хрест і півмісяць», «Союзниця», «Страшна ніч», «Стаття 182» М. Левицького легко складаються в новорічно-різдвяний цикл. Письменник трансформувал жанр різдвяного оповідання, надавши йому рис соціально-проблемних оповідань. Його тексти «закроєні на системі контрастів», несуть гуманні ідеї різдвяного свята, спонукають читача до християнської толерантності та любові до ближнього⁷⁰.

⁷⁰ Данилюк-Терещук, Тетяна. Різдвяні оповідання Модеста Левицького // Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. відомого укр. письменника, педагога, держав. і громад. діяча М. Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 груд. 2016 р. / Волин. ін-т післядиплом. пед. освіти, Волин. краєзнав. музей. – Луцьк: Терен, 2016. – Вип. 60. – С. 14.

2. 4. «Святий вечір!» Лесі Українки.

«Образочки» Лесі Українки (Лариси Косач-Квітки) «Святий вечір!»⁷¹ лише умовно можна назвати різдвяним оповіданням, адже це дійсно лише «образочки» – тобто ескізи, замальовки різдвяного Святвечора, а не розгорнуте полотно оповідання. Проте властиве для жанру різдвяних оповідань «чудо», без сумніву, тут присутнє. Воно полягає у самій святковій атмосфері, яка об'єднує бідних і багатих. Водночас відчуття свята від образка до образка у кожного різне – від сповнення надіями до майже повної безнадії:

– «Сім'я сидить за столом, вечеряє, – вже й кутя, й узвар на столі. В хаті так ясно, світло горить якось надзвичайно весело і разом урочисто. Вся сім'я гомонить, кожному хочеться сказати щось радісне, кожний почуває себе щасливим і повним надій, хоч ніхто не знає, чого, власне, сподівається він і чи справдяться його надії...» (з образка 1-го);

– «І тут ясно, і тут урочисто, та веселість не така щира, – мов трохи з примусу говоряться ті веселі речі, не зовсім вільно грає усмішка на устах. Край стола, на м'якому оксамитному фотелю, сидить молодий хлопець; його вродливе обличчя бліде, як воскове [...] Ох, як весело було торік у сю пору! він був повний життя, повний надій – а тепер... Тепер він сидить без сили, слабкий... Чи діжде він другого святого вечора? Що ж се? знов тая журба, знов той жаль? Ні, годі! Он усі так приязно, весело (занадто весело!) бажають йому щастя-здоров'я!.. Нині ж бо «святий вечір»!..» (з образка 2-го);

– «...їде малий школяр додому з далекої школи, – та й спізнилося бідне хлоп'я! [...] Ох, як довго їхати! Коли б швидше, коли б ще застати дома вечерю, щоб разом з братами й сестрами їсти кутю та кликати мороза! А у полі мороз таки добре діймає, – школярик міцно тре руки, перебирає ногами, – холодно! Та нема часу кутатись: он, здається, вже рідне село!.. Так, се воно!.. он один за другим виринають з темноти вогники, мигтять веселенько, мов очка

⁷¹ Леся Українка. Святий вечір. Образочки // Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 7. С. 12–14.

дитячі, вони мов вітають хлопчика: «Святий вечір! Святий вечір!...» (з образка 3-го);

– «Малесенька тісна кімнатка. Коло стола, при невеличкій лампочці, сидить молода дівчина; вона схилилась над шиттям, над пишною білою шовковою сукнею. [...] В сусідньому будинку видно крізь вікна рух, – маленькі постаті в ясних уборах, – либонь, там різдвяне деревце вже засвітили. А в другому домочку тепер видно ясне світло, – вечеряють, либонь... Швачка пильно задивилась на те віконце і на те світло лагідне, на віях у неї затремтіла сльоза... У людей святий вечір!.. А у неї? Ба! у неї теж святий вечір!..» (з образка 4-го).

2. 5. «Різдво під Хрестом полудневім» Михайла Обачного.

Країною «тихих вод, ясних зір» називав свою рідну землю герой образка Михайла Обачного (Михайла Косача) «Різдво під Хрестом полудневім»^{72*}. Це молодий офіцер-моряк Василь, що перебуває в навколосвітній подорожі. Хлопець залюблений у море, до цього часу він вже «бачив перлину Індійського океану, острів Цейлон, і царицю-ріку Амазонку, що, ніби друге море, вливається могутньою хвилею в океан; бачив Таїті й інші острови, що, мов квітки, виринають із моря. Багато-багато всього набачив він у тому “кругосвітньому”!» Сьогоднішнє його чергування якраз випало на Святвечір. Згадує він, «як вони, вся малеча, вибігають було на двір, підскакуючи на морозі, та задирають голови догори, шукають у блідому небі зірки. Ось він перший побачив і летить прожогом у хату: “Мамо! Мамо! гукає. Вже зоря є!” Ось вони вже сідають вечеряти. Під обрусом шелестить сіно, на покуті стоїть сніп жита, все якось незвичайно й таємничо... – “А що ж ви, – питає дітей батько, – мороза кликали куті їсти?”». Також Василь згадує, як в останній зі Святвечорів, проведених

⁷² Косач, Михайло. «Різдво під Хрестом полудневім». Образок. – СЛОВО: аудіобібліотека української літератури. – <https://www.youtube.com/watch?v=QGoU73cVrb0>

* Південний Хрест – сузір'я південної півкулі неба. Використовується для обчислення Південного небесного полюса аналогічно до обчислення Північного полюса за Полярною зіркою у північній півкулі.

удома, він відвозив додому молоду вчительку Наталю, яка вечеряла в них удома; як вони заїхали у поле і розглядали там нічне небо; як Наталині «очі-зоренята» заглядали тоді на своїх небесних сестер і як добре було тоді видно «Воза». «Ба, тут, пак, на полудневім зводі, трудно побачить нашого Воза», – спало на думку Василеві.

Тоді, при прощанні з дівчиною, він дозволив собі сказати: «Наша сторона мила, наша Волинь дуже гарна, але хіба ж вона може порівнятися з тою красою, яку я побачу? Ви тільки подумайте, які гарні, які чудові країни я буду бачити!» На це Наталя відповіла: «Скільки країн ви не побачите, а серця вони не зрушать».

І справді – він бачив «рай земний», проте зараз відчуває, що у відображенні блискучої океанічної хвилі йому бракує тих зір, які зорять на його батьківщині. Під впливом святвечірнього настрою «хлопець не почувся, як стиха завів: “Над вертепом звізда ясна Ввесь світ осіяла!..” Голос тої тихої пісні зрушив його душу. Так, ту колядку співають на його рідній Волині... Перед його очима стає рідне село, й перелітають рідні картини. Сніг, мороз, аж скрипить під ногами, дорога сверкає проти місяця; скрізь на селі у вікнах видно світло. Дорогою йде купка людей, ось вони підходять до одної хати і... в холодному повітрі залунала колядка. [...] Колядки, Різдвяна зоря... Яким урочистим здавався йому ще малому той “святий вечір” проти Різдва, та пізня вечеря після першої зорі».

Цей пережитий Василем у різдвяний вечір ностальгійний момент, момент переосмислення важливості рідної землі, яку він дотепер не цінував у таких деталях, можна вважати справжнім різдвяним дивом.

2. 6. «Один мент» Грицька Григоренка.

Одна з новел Грицька Григоренка (Олександри Судовщикової-Косач) називається «Один мент». Її обділені долею персонажі заливають своє нещастя горілкою. На стислій площі письменниці вдалося розповісти про дві життєві

історії, які спричинили пияцтво Хоми й Ахванасія, неоднакові за розвитком, проте ідентичні драматизмом ситуацій. Хома – бурлака без роду і племені, «померли всі твої, покіль у москалях служив...». Він уже старий. З прожитого життя згадує один «світлий» момент, коли був денщиком у полковника, вперше побачив новорічний бал, силу-силенну гостей, що пили шампанське і, радіючи, вітали один одного з Новим роком. Тепер знову Новий рік. До дванадцятої години вони встигли добряче «набратися», бо частували один одного щохвилини. Проте навіть у п'яній ейфорії не сподіваються в новому році чогось кращого. І якщо в Хоми ще тліє промінчик надії, то Ахванасій ніяк не вірить в таке чудо⁷³.

2. 7. «Ялинка» Михайла Коцюбинського.

Оповідання «Ялинка» Михайла Коцюбинського⁷⁴ – класичний зразок різдвяної прози, проте на відміну від багатьох інших різдвяних творів, де щасливий фінал відбувається на рівні духовному – як світле зрушення в душі героя чи як його переродження – у «Ялинці» щасливий фінал відбувається фактично. Малий («літ дванадцяти») Василько на Святвечір везе панам до міста ялинку. Це деревце батько Яким «подарував» Василькові після того, як його у школі вперше похвалив учитель, але злидні вимушують продати ялинку за три карбованці, хоч і як було її шкода. У зимовому лісі в завірюху Василько збивається з дороги і, заледве не ставши вечерєю вовків, натрапляє на інше село, де заночовує в свого дядька. Про те, що син живий, батьки дізнаються під час пошуків вже зранку на Різдво, а різдвяне «чудо», різдвяний щасливий фінал доповнюється ще й тим, що не пізно ще завезти ялинку до панів і отримати отих три карбованці.

⁷³ Історія української літератури – Кінець XIX – початок XX ст. – Книга 1. – О. Д. Гнідан, 2005. – Художній світ. Грицько Григоренко (Олександра Євгенівна Судовщикова-Косач) (1868–1924). – https://ukrlit.net/info/history_xix_xx/40.html

⁷⁴ Коцюбинський, Михайло. Ялинка. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1055>

Потрібно, проте, зазначити, що оповідання сприймається не настільки оптимістичним, як може здатися на перший погляд. Автор описує переживання матері Василька Олени, невеселий Святий вечір у Якимовій хаті: «Олена мучилась і уявляла собі, як Василько збився з дороги, як напали на його вовки, як вони розривають по шматочку її любу дитину... Серце її обливалося кров'ю, сльози заливали очі. Яким мовчав, але тривоживсь не менш од Олени. Він щохвилини виходив надвір, вдивлявся у темряву, прислухавсь, як виє хуртовина, надаремне сподіваючись побачити Василька, почути його голос... Люди давно вже вечеряли, а в Якимовій хаті й забули, який сьогодні день. Дівчатка поснули, дожидаючи вечері; старі сумували, їжа не йшла їм на думку». Дочитавши оповідання, якось ловиш себе на думці, що зважаючи на обставини картина, яку уявляла собі Василькова мати, виглядає більш реалістично, ніж змальована в оповіданні. Очевидно, саме тому щасливе завершення сприймається як «диво», а сам твір став класичним зразком різдвяної прози.

2. 8. «Заробок на свята» Осипа Маковея.

Лише співвіднесення зі святковою святвечірньою порою єднає з різдвяними оповіданнями оповідання Осипа Маковея «Заробок на свята»⁷⁵. Стислими штрихами письменник викладає трагічні події загибелі Сенька Польного. Через нужду той змушений був перед Святвечором допомагати паничеві на полюванні, де панич незумисно смертельно його ранив. По тому, віднайшовши тіло вбитого чоловіка, замерзає при ньому й дружина Марина. Про фінал оповідання можна здогадатися заздалегідь, – убивши оленя, Сенько розмірковує: «Аж то з мене немилосердний чоловік, – погадав собі знову Синько, – але се вже така моя вдача чи охота стрілецька. Та жаль мені справді сернюка; жив собі, мабуть, спокійно, аж ось єму і смерть прийшла, та ще й несподівана. Так то і чоловікові неугад буває; ні дня, ні години не знаєш».

⁷⁵ Маковей, Осип. Заробок на свята. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13658>

Оповідання не містить традиційного для жанру різдвяного «чуда» ні у фізичному, ні в морально-естетичному вимірі. Водночас спостерігаємо тут виразну антитезу між загальним святковим настроєм святвечірньої пори для всіх людей і реальним життям окремої сім'ї: «Зірки зійшли були вже давно. Люде сіли до вечері. Ціле село повеселішало, колядники співали, з вікон у кожній хаті било ясне світло, лиш одну Сенькову хату залягла темрява. Та й в хаті старої Копачихи було невесело, стара ходила по селу та надармо відпитувала доньки та зятя».

2. 9. «Святий вечір» і «Лист. Політичним арештантам-мужикам на Святвечір» Василя Стефаника.

У «Святому вечорі» Василя Стефаника⁷⁶ йдеться про те, як важко зараз колишній хай якій-не-якій, а господині, а нині сільській жебрачці. Вона дочікує смерті, замерзаючи у невипаленій хаті, і вже не має жодної надії ні на що. Все ж, має єдине, чим може втішатися, – сина, який намагається допомогти матері наскільки може. Може він небагато, бо й сам не надто дає ради, щоб обігріти свою хату з малими дітьми. Приніс, проте, матері на Святвечір хліба, горілки й чисту сорочку («Аді, приніс-сми вам хліб, та й горівки крішку, та й білу drankу, та обійдіть собі света по-божому»). Мати такого сина – це те, за що Господь може пробачити всі гріхи. Звертаючись до свого покійного чоловіка, жебрачка каже: «А тепер мене, чоловіче, пси з усіх селів знають, а я їх твоєв паличков відгоню. Але-м тим жебраним хлібом сина згодувала. Він мамі їстки внесе, він сорочечку мамі на плечі натегне, він мамі не скидаєси. За него, старий, усі гріхи маєш мати прощені, за него одного. Бо за твою газдиню ти ласки в бога не доступиш».

Більше нічого доброго в житті жебрачки немає. Хоч люди помаленьку поносили їй на Святвечір поминальних «мисочок», тобто голодна вона не буде, – це не тішить її, принаймні у творі немає про це жодної згадки. Щире

⁷⁶ Стефаник, Василь. Святий вечір. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2296>

каяття її перед покійним чоловіком, за те, що так знеславила його пам'ять, викликане дією горілки.

Водночас виникає щире співчуття до головної героїні, адже в тому, що сталося, по суті, її вини немає: вочевидь, не знала особливого добра за чоловіком, який не раз її бив, а «піти з торбами» була змушена, щоб вижити. Відтак хоча стара жебрачка й звинувачує себе – насправді Святвечір стає моментом катарсису для «чистої душі», від якої світ не бачив нічого злого.

До різдвяних належить і ще один твір Василя Стефаника – «Лист. Політичним арештантам-мужикам на Святвечір»⁷⁷. Це короткий образок з життя покутської родини, де батько Федір за політичні переконання сидить у криміналі, тоді як його дружина зійшла в могилу, а діти залишилися зі старою бабою. Твір, окрім приурочення зображуваних подій до Святвечора (родині зачитують листа з тюрми), не містить виразних ознак «різдвяних» оповідань. Водночас у ньому чітко проявляється антитеза «свято – реалії життя». Уперше цей дуалізм підкреслюється діалогом Федорового брата Василя зі старою матір'ю: «– А в вас, мамо, на печі різдво? Вінчую вас счистьим, здоровем, абисте ще прожили межі нами – віншував син мамі тай цілував в руку. – Ой, синку, міні різдво не в голові! Я, дитинко, всі дни оплакую і сьвито і будень – казала баба тай сльози в очах показали ся». Другий раз спостерігаємо його вже в листі Федора: «Тут арештанти як заколіднуют, то аж сирий мур розсипаєси, аж ржа із ґратів опадає. Як поведут голосом то аж дозорці наслухають. А така кольида в неволи сумна та страшна! А собі то я в ночі гет чисто нагадав за кольиду. Як ще я хлопцем ходив колідувати, як ви, мамо, мене у тата здовольили, аби пустили у коліду, а потім як ми парубками вже ходили із скрипков колідувати. Бувало станемо як ліс під вікном. Колідуємо, а скрипка плаче межі нами як дитина. Ми ще дуще, а скрипка рівно плаче і ніколи ми єї не могли переколідувати. Аді, отепер чую як та скрипка плакала, таки гезди плаче...»

⁷⁷ Стефаник, Василь. Лист. Політичним арештантам-мужикам на Святвечір. – <https://zbruc.eu/node/36216>

2. 10. «Сльоза» і «Коляда» Марка Черемшини.

У «різдвяній казці» Марка Черемшини (Івана Семанюка) «Сльоза»⁷⁸ йдеться про те, як на Святвечір мало не замерзла серед засніженого луку мала Маруся: вона ходила до міста спродати батькову одіж, аби заробити на ліки для матері й на кутю-«пшеничку». В такому становищі її бачив якийсь «тепло приодітий чоловік», однак не звернув уваги на Марусину безвихідь. Далі ж спостерігаємо розвиток типово «чудесного» різдвяного сюжету: Марусина сльоза сніжинкою потрапляє на крило різдвяного ангела, а той з вітром переправляє її до отого багатого чоловіка, який бачив Марусю. Зі снігом багач уносить сніжинку до хати, де вона стоплюється йому до пугаря з вином. Після ковтка вина перед ним постає картина з умираючою дівчинкою, і він повертається врятувати її. Марко Черемшина недаремно використав для видового означення свого твору назву «казка», адже подальші події насправді, мабуть, дуже далекі від тих, що мали би статися в реальності: врятувавши дитину, зворушений багач ще й «занявся хорошою вдовою, як би своєю матір'ю. До себе враз з донечкою забрав і хліба й до хліба всього дав».

Оповідання «Коляда»⁷⁹ Марка Черемшини – соціально-політичного змісту: колядники заспівали своєрідну гнівно-глумливу колядку попід вікнами «побережника» – доглядача лісу, за його співпрацю з владою, яка шкодить інтересам простих людей: «Полегки ходит, масно говорить, до свого брата зраду підводить, у чужу тюрму село загонит. Знати-пізнати шо криво робит». У творі немає ні фантастичних персонажів, ні класичного «різдвяного чуда». Водночас спостерігаємо інший «різдвяний» мотив – мотив переродження сільської громади, де поляки об'єднуються з українцями, аби обстоювати права права селянства.

⁷⁸ Марко Черемшина. Сльоза // Марко Черемшина. Твори в двох томах. – Київ: Наукова думка, 1974. – Т. 2: Посвяти Василеві Стефанику, ранні оповідання, поезія, переклади, літературно-критичні виступи, спогади, автобіографія, листи. – С. 60–63.

⁷⁹ Марко Черемшина. Коляда. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=16896>

2. 11. «Мужицький ангел», «В хуртовину», «Відьма», «Мороз» Степана Васильченка.

Незрівнянним за настроєвістю і багато в чому еталонним для жанру різдвяного оповідання є твір Степана Васильченка «Мужицький ангел»⁸⁰. Головний герой твору – маленький Івась, якого беруть сумніви, чи чує Бог його молитви, адже виглядає на те, що цьогоріч Івась їстиме кутю без смачного меду: «Івашко був слухняний і почитимий, та дуже любив мед, бо був іще маленький. І так він дожидався, так дожидався того різдва. – Мабуть, мамо, бог і не чув того, як я йому рано й вечір молився, щоб була кутя з медом. Не хочеться вже мені і до церкви ходити». Мама остерігає його, мовляв: «Не кажи цього, сину, бо то – грішка; бозя сердиться буде».

На різдвяній відправі Івась щиро просить ангела, зображеного на старій запиленій іконі, перед якою стоять приношення, аби той із ним поділився: «Підійшов він до ангела ближче, привітно осміхнувся до його, боязко в очі йому заглядає, тихо шепоче соромливо: – Дай мені, святий ангелику, хоч оте щербате горнятко з медом, а то у нас кутя сьогодні суха буде. Грошей не було, то мама не купили. От, їй-богу, не брешу. Дай... – дивиться, дожидає. Святий ангелик мовчить, очей не зводить, ніби і річ не до його». Все ж, за якийсь час чудо таки стається. Як про це розповідав мамі Івась – «Там у церкві коло ангелика стояло багато-багато і меду, і всячини, то я й випросив у його. Він спершу довго не давав, та я його став так прохати, що і в животі в мене заболіло. Тоді він і сказав мені тихенько-тихенько, так, що я насилу й почув його, каже: “Бери, тільки щоб ніхто не бачив”. То я і взяв».

І дарма, що мама не повірила, що почала дорікати, начеб він украв те щербате горнятко, – чудо відбулося. Івась щиро повірив у це, а хиткою у вірі на цей раз вже виявляється його мама: «– Ох мені лишенько! – забідкалася мама. – Та це ж ти украв його! Івашка узяв жаль на маму, і він заплакав. Пригадав, що

⁸⁰ Васильченко, Степан. Мужицький ангел. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1136>

казала зрання йому мама, та й собі теж промовляє: – Не можна так казати, мамо, бо грішка!..»

Оповідання Степана Васильченка «В хуртовину»⁸¹ описує анекдотичну ситуацію. «Молоденький чортик, що його випустили святами пожирувати» посварив македонського старшину Василя Мироновича і писаря Антона Агафоновича. Ухопившись за задок саней, в яких їхали старшина і писар, чортик задмухав старшині всі сірники, так і не давши тому закурити люльку. Винним, звичайно ж, виявився писар, який узявся жартома лічити сірники, які гасли один по одному. Зрештою, хтось же мусив стати винним. Відтак «од злості в старшини аж руки затряслися. Помалу розмахавши за кінець люльку, немовби заміряючись забивати цвяшок у стіну, Василь Миронович виважився й цокнув головою люльки писаря по лобі». Зав'язалася бійка, причому, обмінюючись ударами, старшина і писар продовжували лічити. Відтак, «коли діло добиралося до півсотні, чортик перекрутився скільки разів у снігу, зареготався, пішов дрібушки в степ... та як завихрить, та як закурить, завищить... та колесом, та жеребом!.. Та й пішов, пішов, пішов...» Як бачимо, твір «В хуртовину» не містить типового для жанру різдвяного оповідання «чуда». Однак безпосереднє співвіднесення з періодом різдвяних свят, коли, за уявленнями, активізується всіляка «нечисть», дозволяє віднести оповідання саме до вказаного жанру.

Справжнє диво різдвяної ночі описане в оповіданні Степана Васильченка за мотивами народних переказів «Відьма»⁸². Іван Крупка за намовою своєї другої жінки-відьми Катрі викидає у густий сніговий намет посеред бору дітей від першої жінки – двох малих і вже трохи старшу дочку. Як на той час їхньому хресному – Максимові Чичуйці – почало вчуватися, немовби десь його хрещеники голосять: «Тату, укрійте нас!» Керуючись тривожним передчуттям, той зібрався провідати похресників. Автор інтригує читача, зображуючи дітей схожими на русалок, від чого складається враження, що ті вже замерзли: «Все

⁸¹ Васильченко, Степан. В хуртовину. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1120>

⁸² Васильченко, Степан. Відьма. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1132&page=2>

завмерло в бору, мов після лютого бойовища, коли все живе вибито до ноги. Тільки мертві привиди й тіні, довічні, невмирущі, повиринали на руїнах, задумані, сумні. Вгорі то виднішає, то потьмариться. Десь там, за хмарами, якийсь золотар блиснув срібними листами – під стовбуром виринула біла група борових русалок: двоє маленьких щільно головками пригорнулися до грудей старшої, а та, розпанахавши спереду сорочку, зверху донизу, мов крильцями обгорнула їх. Сидять, гріються на місяці. Од соснового гілля впали гілчасті тіні на голівки, на мармурові лица – і немов осміхнулись снігові діти на холодний промінь. Здається, тиша навіки скувала бір, і вже сумні тіні, немов з нудьги, затіяли свою довічну німу гру...»

Водночас діти, попри, здавалось би, невідворотність лихої долі і виразні натяки на це автора, – були ще живі: «Стиха засвистіло, затріщало по снігових заметах: мов по білих хвилях, розкидаючи бризки, швидко пливли між деревами два човни із зеленястого снігового гребня. Немов з морської хвилі, виринули дві гостровухі голови. За ними в човнах – дві фігури. [...] Сидить один на човні – притаївся; другий швидко крадеться до снігових дітей. Узяв одного на руки, прислухався, немов подув на нього; другого, третього – й тихо заквилили, мов зо сну, мертві снігурки – ожили. Одкинув відлогу з голови й перший раз звів очі на другого. «Ну, дякуйте богові, куме: живі!» – і перехрестився. І в мертвому царстві щось охнуло, розриваючи крижані кайдани довічного сну».

Загалом образ відьми, також виписаний в оповіданні, порівняно з різдвяним чудом виглядає другорядним, незважаючи на те, що сама ця назва винесена у заголовок твору.

Майже по-фольклорному починається оповідання Степана Васильченка «Мороз»⁸³: «Було це давно, що хіба старі-старі діди пам'ятають бородаті: стояли морози. Стояли морози, сніги лежали білі... В селі заходило свято».

⁸³ Васильченко, Степан. Мороз. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1144>

Подальша розповідь також розвивається у фантастичному фольклорно-етнографічному руслі. На традиційний святвечірній заклик у хату до лісника справді завітав Мороз: «На покуті – кубло сіна. В кублі – кутя й узвар. Коло куті на лаві – діти: хлопчик та дівчинка. В хаті – самі. А вже вечоріло. Понапинали сорочки на коліна, продихають на шибках ясні кружечки, мороза із лісу раз по раз у вікно викликають: – Морозе-морозе, іди до нас куті з медом їсти та не поморозь нашої пшениці. – Морозе-морозе... Аж ось у сінях затупотіло, одірвало примерзлі двері, і на порозі, в клубках пари, обзивається. – Іду-іду, – каже, – я давно до вас збираюсь! Довга на йому кирея, під киреєю – жупан синій, чорна шапка з верхом червоним, а за поясом – блиснув срібний самопал. Леле! Оце догукались!»

Аж до завершення Вечері діти перебувають під враженням, що до них загостював міфічний гість. Він і сам підтверджує своє реноме, у подяку за частування здійснюючи своєрідне диво у небагатій хаті: «Далі що було, про те розказують отак старі люди: здійняв, кажуть, із себе черес та й сійнув, як зорями по столі, щирими червінцями: так і осяяло в бідній хаті. – Оце, – каже, – вам, діти, од мороза на празникове!»

І хоча врешті-решт таки з'ясовується, що то був не той мороз, що «аж до ніг в'язне», а той Мороз, що «вирізує паси на панських спинах»*, відчуття різдвяної казки все ж залишається. Серед іншого, доповнюється воно й фінальною частиною оповідання: «Ніч. Тихо. На вікнах усе хтось малює, квітки з білого мережить, а золотом крайки тоненько облямовує, і сяє в темній хаті, як у квітчастому ліхтарі золотому. Тріснуло. Заблищала на шибці тоненька наколота дуга, як золота нитка, і здавалося, що це той славний розбійник Мороз золотом яскрить із лісу у маленькі вікна».

* Образ Мороза в оповіданні постає у двох іпостасях: персоніфіковане природне явище та реальний історичний персонаж Станіслав Морозенко (?–1649), корсунський наказний полковник, сподвижник Богдана Хмельницького, який загинув під час Збарзької облоги, герой української народної пісні «Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче». – Буркут, Інна. Співвідношення фантастичного та реального у різдвяних оповіданнях (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – 2014. – Вип. 20. – С. 225.

2. 12. «Різдвяний вечір» Гната Хоткевича.

Оповідання «Різдвяний вечір» Гната Хоткевича⁸⁵, по суті, містить лише одне звернення до святочного періоду. У першому абзаці цього оповідання бачимо вказівку на те, що події оповідання відбуваються саме на Святвечір: «Різдвяна вечеря в маленькому дідичному будинкові скінчила ся, і всі, що сиділи за столом, подякувавши пані й господареві, перейшли в теплу вітальню доказувати й дослухувати, що розпочалось за вечерею».

Подальша згадка про ангела, характерна для жанру різдвяних оповідань, у Гната Хоткевича має іншу мотивацію, а саме опертя на відоме повір'я, що коли серед присутніх западає вимушена мовчанка, то це начебто «ангел перелетів через хату»: «Щось зупинило розмову... ніби ангел зими і бурь, ангел непощадного палючого вітру, наметених снігових гір і тріскучого морозу запанував на хвилину над усіма цими людьми...»

Розповіді, які потому чують присутні, зовсім не пов'язані з Різдвом: Ольга Семеновна розповідає про свою важку долю, про життя з чоловіком-деспотом, а якась «сухенька і худа бабуся» – про те, як змушений вдруге одружитися чоловік поморозив своїх безталанних дітей.

Попри невеселі події, про які йдеться в оповіданні, його фінал важко назвати аж настільки однозначно песимістичним. Присутніх оживляє молодечий запал юних Мані та Юрка (на відміну від усіх решти – представників нового покоління), даючи надію, що в їхньому житті не буде лиха, навіть близько схожого до описаних у розповідях подій: «І всі зморщені, сухі, проливші багато сліз на своєму віку обличчя світили ся радістю, ніби милуючись молодим щастем, жвавістю, ніби завидуючи навіть трохи їм. Ця жива, невпинна сила, що була ключем із молодих сердець, ці блискучі очі світом надії, ця певність і віра – все це багато нагадувало старим з минулого, колись милого, дорогого... Очі світили ся радістю, на обличчі с'яв усміх, а

⁸⁵ Хоткевич, Гнат. Різдвяний вечір // Хоткевич, Гнат. Твори. – Харків: Кооперативне видавництво Рух, 1929. – Т. V: Оповідання. – С. 65–79.

чорна як глибоке провалле гадка виповзала відкілясь із таємних кутків душі: “Чому пройшло? Чому не вернеть ся?..”»

2. 13. «Мати» Архипа Тесленка.

До «різдвяних» належить оповідання Архипа Тесленка «Мати»⁸⁶. Події відбуваються перед Різдом. Баба з ціпком і в старенькій кожушанці (що, мабуть, мала би свідчити про колишні статки) розповідає випадковому перехожому, як своїм нікчемним вихованням витворила зі свого сина-одинака, який змалку був розумною й допитливою дитиною, ледаря, злодія, садиста і вбивцю.

Починалося все вповні безневинно: «А то якось квасольку полю, а воно, як курчатко, біжить із садка і хрущика на лопушині несе. Принесло та й питає: “Мамо, що оце?” – “Хрущ”, – кажу. “А нащо ж, – каже, – й хрущі є? Хіба й хрущам жить треба?” – “Чого, – кажу, – то тільки людям треба”. – “А він не кусається?” – “Ні”, – кажу. “А чого він лізе ось?” – “Ноги є”, – кажу. “А якби не було ніг, чи поліз би?” – “Повиривай, – кажу, – то й побачиш”. Так-таки прямо й кажу “повиривай”! “А хіба ж, – каже, – можна?” – “Чого ж?” – кажу. “А в його ж не болітиме?” – “Та чого там”, – кажу. Так він узяв, матінко, та й вирива йому по лапці, та й вирива по лапці... Вирива та: “Мамо, як ось він пручається, чого він пручається?” – “Побий”, – кажу. Так він об землю його, та ломачкою, ломачкою: “Не пручайсь, не пручайсь!” – каже...»

Завершується оповідання сценою смерті цієї баби, яка замерзла у заметі, причому фінал виглядає справді закономірним і логічним, – нікчемне бабине життя скінчилося такою ж нікчемною смертю: «Ось так як серед поля, трохи вбік од дороги, дивлюсь: купка людей стоїть. Я й собі туди: що таке? Коли... баба, що я з нею йшов учора. Заспокоїлась. Та ще на такому белебні, що вітер і сніг позносив. Та що то вже було з нею: чи воно так умирать не хотілось, чи хто його зна, тільки ноги й руки під себе підкорчила й голову у гнойок устромила».

⁸⁶ Тесленко, Архип. Мати. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4420>

2. 14. «Дим» Володимира Винниченка.

В оповіданні Володимира Винниченка «Дим»⁸⁷ окрім визначального для жанру підзаголовку – «Різдвяна казка» – будь-яке співвіднесення з періодом різдвяних святок відсутнє. Більше того, автор наголошує, що йдеться далеко не про міфічні часи казок: «Діялось це... діялось це не тоді, як людей було трохи, а тоді вже, як було їх багато, дуже багато; і не тоді це діялось, читачу, як по річках та ставках текло молоко та меди, а як в річки та ставки текли морями кров, та сльози, та піт».

Водночас значеннєве наповнення різдвяного хронотопу, його семантика «пороговості» в оповіданні безумовно присутні, що підкреслюється авторським зачином: «Ласкавий читачу мій, розкажу тобі казку. Я знаю, ти звик на різдвяні свята послухати казки; я знаю, ти й без свята завжди охочий до неї; ти завжди, як пелюшками дитину, любиш обгортать свою душу казками й колисати її, наспівуючи про чудодіїв-котів, що навівають солодкі сни. Я знаю, ти завжди охочий обгорнути своє серце в найбрудніше дрантя, щоб захистити його від суворого вітру життя. Обгорнись же моєю казкою, – вона тепла, як те дрантя, яким обгортаються старці; вона тепла, як залізо кайданів; вона мелодична, як пісня страждання й неволі. Слухай же, ласкавий читачу, моєї казки».

Описано в оповіданні й властиве для жанру «чудо», коли зневірені у своїх силах та ідеалах політв'язні – а саме цей стан зневіри письменник називає «димом у душі» – несподівано звільняються від ланцюгів рабської психології: «А Вперед... жадно бачив Вперед, як той брязкіт глухий розростався і дув великим вітром у груди на дим. І хитався той дим, а з-під диму – ах! – побачив Вперед, як з-під диму червоно горіли жарини! Брязкіт дув; і стурбовано дим хилитався і тікав, вилітав бурий дим із грудей, із душі, із мозку цих людей. А у грудях росли ті червоні жарини. І з вогнем цих жарин розрослись і шарпнулись з грудей й полетіли у двір величезні, пекучі, болючії крики. Диму не стало,

⁸⁷ Винниченко, Володимир. Дим. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2928>

горіли жарини, болючі, пекучі. І вогнем цих жарин запалали їм очі, і вогнем цих жарин налилася їм кров, і вогнем жарин цих залунала їх пісня і крики».

Алегорична боротьба Вперед і Назад (персоніфікованих образів прогресу та регресу), яка завершується перемогою поступального руху та зрушенням у свідомості в'язнів виражає в оповіданні «Дим» своєрідно трансформований Володимиром Винниченком типовий для жанру різдвяної прози мотив оновлення, відродження людини⁸⁸.

2. 15. «За що» і «Перша зірка» Богдана Лепкого.

Особливе місце в «різдвяній» прозі належить творам Богдана Лепкого, які з'являлися в різний час і за різних обставин. Більшість з них було написано, коли митець перебував далеко від рідного краю: учителюючи в Бережанській гімназії, викладаючи в Ягеллонському університеті, поневіряючись у часі Першої світової війни. Частина оповідань була написана до святкових чисел різноманітних часописів, журналів, календарів. До цього жанру належать такі твори: «За що?», «Перша зірка», «Його святий вечір», «Рішився», а також новели-спогади, що увійшли до циклу «Казка мого життя»⁸⁹.

В основу оповідання «За що?»⁹⁰, яке належить до ранньої прози Богдана Лепкого, покладено невеликий епізод із селянського життя. На Святвечір з в'язниці додому тікає молодий чоловік Сидір, засуджений за промову про волю на сільському сході. Втікає, ризикуючи пропасти у снігах, «щоб з жінкою, з малими дітьми перебути у власній хаті тих кілька-кільканадцять годин як чоловік і як господар!»

Маленьким чудом для нього було нарешті побачити вогні рідного села: «А як побачив перше світло – гень далеко в селі, то летів до нього і рвався, як

⁸⁸ Буркут, Інна. Поєднання міфологічного та біблійного дискурсів у літературному різдвяному оповіданні (На матеріалі англійської, російської та української літератур) // Наукові записки. – Вип. 111. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 27.

⁸⁹ Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 324.

⁹⁰ Лепкий, Богдан. За що? – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=6477&page=2>

дитина. Роз'яснилося від того світла в його душі. Се ж його рідне село, за котрим тільки місяців визирав надаремно крізь залізні ґрати тюрми, село, з котрого вирвали його насильно, осирочуючи жінку й діти».

Здавалося – зайшов до своєї хати непомітно, перебрався, почав вечеряти з дітьми та дружиною, однак Б. Лепкий поміж тим дає зрозуміти, що реальність насправді не така, як здається. Зокрема, на це вказують слова дружини: «Дивно мені, що ти між нами. Так, ніби сон який приснився. Дивний святий вечір».

І справді – за «острожником» прийшов соцький з кількома «хлопами», які згодом при затриманні заб'ють втікача до смерті. Привертає увагу порівняння Сидора з безвинно взятим на муки Христом, вкладене в уста головного героя твору; ті ж юди, які за ним прийшли, і самі не знають, в чому вина арештанта: «Як Юда Христа хочете мене урядові віддати, мене, що був вашим голосом і вашими устами, що волі і землі хотів для вас і для дітей ваших! За тоє облавою йдете на мене, як на дикого звіра? Гнів розпирив йому груди. – Чи я скривдив кого хоч на волос в громаді, кажіть! Жаль підступив йому до горла й давив так, що говорити не міг. Соцький відповів повірно. – Ніхто того не каже. Кожна дитина посвідчить, що ви були чесний господар і добрий сусід. – То чого ж хочете від мене? Чому поночі нападаєте на мене? – Бо таке право, Сидоре, таке право. Ви ж самі знаєте, що втікача вкривати невільно, бо за то тяжко карають. – А через що втікає, того ви не хочете знати? – То друга річ. Ми тому не винні. – А хто ж, я? – І не ви. Бог святий знає хто».

Як слушно зауважує Інна Ліпницька, для Б. Лепкого найбільший гріх людини в тому, що вона не може звільнитися від рабської психології, бо саме це духовне рабство маленької людини призводить до великих трагедій. Виявляється, для односельців Сидора страшним судцею є не Бог, а земна влада, якої вони бояться сильніше за Божественну⁹¹. Адже справді – вбивці не мали зла на свого односельця. Єдина їх емоція після скоєного – зачудування силою

⁹¹ Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 326.

Сидора: «Кількох хлопів, обкривавлених, задиханих, стояло коло купи людського м'яса. – Але ж потужний, як звір. В криміналі набрав такої сили. – Обпорядив нас, як треба. – Дивіться де мої зуби, о! – А мені палець відкусив дочиста...»

Загалом в оповіданні зображено страшну картину: «Кількоро хлопських тіл зчепилося в одну потвору, що крутилася, ревіла і стогнала по подвір'ю, вимахуючи й приклякаючи на кільканадцятьох ногах, вириваючи з розчіхраних голів волосся, харкаючи прокльонами і кров'ю»; «...потвора заєдно крутилася по подвір'ю, як встекла, як навіжена, лишаючи за собою стони, кров, клапті волосся і куски одежі». На цьому тлі виразно контрастує фінал твору: «На небі горіли зорі. На церкві відізвався дзвінок. Зразу легко, наче б хто пальцем до райської брами стукав, потім сильніше, немовби срібні кулі по церковній бані летіли, частіше й сильніше, аж розлетілися чисті звуки по селі, по полях, по дібровах, звіщаючи цілому світові щасливу вість, що родився Христос». Оце «стукання пальцем до райської брами» на тлі благої вісті про народження Христа дає зрозуміти, куди по смерті потрапить душа Сидора. В цьому й полягає основне різдвяне «диво» оповідання «За що?»

«Різдвяну» новелу Б. Лепкого «Перша зірка» із книги «Під ялинку», виданої у Нью-Йорку в 1958 році⁹², побудовано у формі спогадів-роздумів лікаря («доктора») Стефана Русовича, українця за походженням, що після навчання у віденському університеті залишився працювати далеко за межами рідного краю. Втративши зв'язки з батьківщиною, за буденністю існування Стефан почав втрачати щось трепетне і дороге серцю, те, що єднає людину з духовним досвідом людства, не дає їй перетворитися на бездушну машину часу. Зв'язок з батьківщиною тримається на одній лише ниточці – «рутенському» денникові «Діло» – яку він міг би легко розірвати, проте з невідомих причин такце й не розірвав: «Може “Діло” стало одною із його

⁹² Лепкий, Богдан. Перша зірка // Час і події. 2010-52. – 12/29/2010. – <https://www.chasipodii.net/article/7583/>

старокавалерських звичок, може цікавився новинками, що їх воно приносило, а може...»

Власне, згадка в часописі про те, що завтра Святий Вечір і «Діло» появиться аж першого дня по святах, і викликає в душі Русовича цілу хвилю теплих, хоча й чітко не означених емоцій: «Святий Вечір... такий з борщем з ушками, з голубцями, з кутею, з дідухом і ялинкою, правдивий, наш Святий Вечір. Пригадуються якісь давні, дуже давні часи і стає на душі святочно і забуває людина про злобу дня, і переноситься духом в якийсь кращий світ. Святий Вечір... В тім щось є, ні, кажіть собі, що хочете, в тім щось є!»

Святий вечір як сакральна подія сакрального часу стає психологічним стрижнем, який допомагає розкрити характер героя, його щем, почуття, комплекс вини тощо. Настрій туги за далекою батьківщиною героя поєднується в творі з питанням збереження власної ідентичності. За словами І. Ліпницької, стрижневою у моделюванні художнього простору досліджуваних творів є доцентрова міфологічна модель світобудови, у якій «дім», «хата» – це метафоричне втілення центру і точка найвищої сакральності фізичного простору. В новелі «Перша зірка» персонаж повертається до уявного дому, який символізує для нього першопочаток всього існуючого – дім пароха, сусіда його батьків, з яким пов'язане перше кохання, надії, мрії про майбутнє з дочкою сільського священика. В уяві героя створюється міграційно-візійний простір який переносить його в бажаний, але неіснуючий локус, який для нього в цей сакральний святвечірній час стає ідеальним⁹³.

Ідеальним спогадом для Стефана Русовича стала перша різдвяна зірка, яку він зустрічав разом з донькою пароха з Розпукова: «Панна Оля накривала стіл до вечері. І, чи той поспіх, з яким вона зносила тарілки, чи праця передсвятчна і горячо в пекарні, чи може... досить, що рум'яна була, як яблучко звернене до сонця. Ні, ще краще, але Русович не міг кращого

⁹³ Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 328–329.

порівняння дібрати. Він помагав їй у роботі, а краще сказати, спиняв, навіть збив одну тарілку. А як накрили стіл, то пішли виглядати першої зірки. Як діти. Бігали від вікна до вікна і визирали, чи не сходить. Перечилися, звідки зійде. Він казав, що від села, а вона, що з-над лісу. Аж і зійшла, але над цвинтарем, бліда і тиха, як сирітська доля. Русович добре тямить той момент, як вони обоє стояли біля вікна і мовчки дивилися на тую першу зірку. Стояли близько себе, бо близькі були собі серцем, гадками, і бажаннями, які в ту хвилину слали до першої зірки».

Якраз цей спогад став «дивом» для змученої душі Русовича, яке сподвигло його покинути все і їхати з Відня на Святвечір на батьківщину. Водночас образ цвинтаря не був у наведеному описі випадковим. Згадкою про різдвяну зірку оповідання й завершується «— А панна Оля? — спитав Русович несміло і перестрашився свого питання. — Оля? — повторила їмость і здивовано глянула на гостя. — Так, панночка Оля, — повторив Русович. Замість відповіді, їмость встала, взяла його за руку і попровадила до вікна. — Оля... там! — сказала, показуючи на цвинтар. Русович глянув. На горбку між березами білівся новий, кам'яний хрест. Над його лівим раменем спалахнуло світло, як блудний вогник. Це сходила та сама перша зірка, якої вони колись у двійку дожидали».

Як зазначала Інна Ліпницька, «святкові» оповідання письменника (точніше було би сказати «святочні», бо ж у Богдана Лепкого є й оповідання, наприклад, на «андріївську» тематику, які також можна назвати «святковими») можна поділити на дві групи. До першої входять ті, де немає традиційного набору рис цього жанру, обов'язкових для поезики жанру на ХІХ ст. Автор залишає без зміни тільки час події — Різдво. За словами дослідниці, «пізнати, що перед нами «святкове» оповідання, допомагає лише певна характерна деталь, раптовий поворот сюжету (відгомін різдвяного чуда). Письменник створює по-філософськи межову ситуацію, коли в одному тексті перетинаються життєдайна символіка Різдвяних свят і жах спаплюженого людського буття. Милосердя, чистота, порив людської душі до Бога, ікона Святої Родини й

наголошений затишок української сім'ї – з одного боку, жорстокість цісарсько-імперської системи, самотність людини, розлучені сім'ї – з іншого»⁹⁴.

Як і більшість українських зразків жанру різдвяного оповідання, твори Б. Лепкого здебільшого закроені на системі контрастів, серед яких виділяються: а) невідповідність гуманної ідеї свята Різдва антигуманній реальності життя; б) неписане правило необхідної в часі свята Різдва християнської толерантності протиставлене обставинам жорстокої дійсності, цинізму і байдужості до звичайної людини. Звідси випливають і домінантні мотиви різдвяних оповідань Б. Лепкого: нездійсненність надій, розчарування і т. д. Таким чином, як визначила І. Ліпницька, «автор дав свій варіант мотиву «розвіяних мрій», популярного в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.»⁹⁵

Різдво – смисловий центр «різдвяних» творів Б. Лепкого, увиразнений символ світла, життя, надії, єдиний рятуюнок у чорному та страшному світі. Таїна пришествя Божого Сина, трепетна радість Святого вечора, що єднає цілий світ у молитві та кожну родину за святковою вечерею завжди привертала особливу увагу автора. Трепетно й тонко говорить Лепкий про диво народження Спасителя світу та про святе світло, що несе Він кожній душі. Переживання святощів у день народження Божого Сина оживляє людські душі, рятує їх від відчаю. Разом з тим письменник, зберігаючи формозміст класичного «святкового» оповідання, закладає глибинні основи гуманістичної філософії. У «різдвяному» оповіданні письменник зміг відобразити етноформуєчі та етноінтегративні особливості нації, створити власну міфологію ірраціонального і підсвідомого⁹⁶.

⁹⁴ Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 324–325.

⁹⁵ Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 325.

⁹⁶ Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 329–330.

2. 16. «Святий вечір сироти» Євгена Маланюка.

Авторству Євгена Маланюка належить, за його ж визначенням, «різдвяна казка», яка називається «Святий вечір сироти»⁹⁷. Самого тексту цього твору нам знайти не вдалося, однак про його зміст докладно розповідає літературознавець Микола Крупач.

Персонажами «Святого вечора» є дві сестри-сироти, Україна й Галина (із тексту чітко зрозуміло, що мова йде про Наддніпрянську Україну і Галичину); втікач із каторги, «лютий душолюб, москаль “Рваная Ноздря”», який «зібрав коло себе банду злодіїв» та окупував «наддніпрянські лани»; а також байдужі до України, але корисливі Англієць, Американець, Француз та уповноважений представник більшовицької влади в Польщі на початку 1920-х років – Карахан. За словами М. Крупача, «коли уважно вчитатися у цей Маланюків твір, то стає зрозуміло, що він також не втратив своєї актуальності й сьогодні. Каторжанин “Рваная Ноздря” та “банда злодіїв” і далі грабують Україну. У “казці” Є. Маланюка “Рваная Ноздря” напився людської крові замість горілки та й “здох”. Тому так хочеться, аби пророчий дар письменника-історіософа не підвів його (та нас) і цього разу»⁹⁸.

У текст «Святого вечора» інкрустовано й інший казковий мотив. Перед початком основної розповіді Євген Маланюк з саркастичним гумором, маючи на увазі болючу для нього тему втрати Вітчизни, зазначає: «То що ж його тепер вам розказати? – веде далі розмову з читачами автор. – Хіба про бідного емігранта, що шукав чорта, щоб продати йому душу. Так не повірите, бо тепер нема таких чортів, щоб купували такий дешевий крам, тим більше, що всі чорти тепер при роботі в совітському пеклі, де для них стільки праці, скільки не було

⁹⁷ М[аланюк], Є[вген]. Святий Вечір сироти (Різдвяна казка) // Рідний край. – Ч. 7. – 1922, 11 січня. – С.4; Ч. 8. – 1922, 12 січня. – С. 4; Ч. 9. – 1922, 13 січня. – С. 4.

⁹⁸ Див.: Крупач, Микола. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 740.

ще з того часу, як Бог прогнав їх з неба. Ні, краще розкажу, як в добрі старі часи, про бідну сироту»⁹⁹.

Як висновки до розділу можна вказати, що жанр «різдвяного» оповідання був популярним в українській літературі ХІХ – початку ХХ століття. До нього так чи інакше звертався чи не кожен відомий письменник, проте особливо плідним можна вважати творчий доробок Олени Пчілки, Модеста Левицького і Степана Васильченка. Зразки жанру досліджуваного періоду містять всі характерні ознаки «різдвяних» оповідань, основними серед яких є особливий хронотоп різдвяних свят, мотив різдвяного «чуда» та інші елементи фантастики. Водночас можна відзначити порівняно частотне звернення українських письменників до соціально-економічних і соціально-політичних проблем суспільства, а також те, що фінал низки розглянутих у цій магістерській роботі творів є трагічним – як антитеза до зазвичай щасливої кінцівки канонічного «різдвяного» оповідання.

⁹⁹ Див.: Крупач, Микола. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 739.

ВИСНОВКИ

Отож, як бачимо, жанр «різдвяного» оповідання активно побутував в українській літературі у другій половині XIX – на початку XX століття. До цього жанру звертався мало не кожен відомий український письменник цього періоду. Зокрема у своїй магістерській роботі ми розглянули в цьому контексті творчість Олени Пчілки («Забавний вечір», «Чад», «Маскарад», «Три «ялинки»», «Тарасове свято», «Збентежена вечеря», «Сосонка»), Панаса Мирного («Морозенко»), Модеста Левицького («Наградні», «Коляда», «Таємниче вбивство», «Страшна ніч», «Хрест і півмісяць», «Союзниця», «Стаття 182»), Лесі Українки («Святий вечір!»), Михайла Обачного («Різдво під Хрестом полудневим»), Грицька Григоренка («Один мент»), Михайла Коцюбинського («Ялинка»), Осипа Маковея («Заробок на свята»), Василя Стефаника («Святий вечір», «Лист. Політичним арештантам-мужикам на Святвечір»), Марка Черемшини («Сльоза», «Коляда»), Степана Васильченка («Мужицький ангел», «В хуртовину», «Відьма», «Мороз»), Гната Хоткевича («Різдвяний вечір»), Архипа Тесленка («Мати»), Володимира Винниченка («Дим»), Богдана Лепкого («За що?», «Перша зірка»), Євгена Маланюка («Святий вечір сироти»).

Деякі з них належать до «дитячих» чи «казок», як-от «Збентежена вечеря» чи «Сосонка» Олени Пчілки, «Морозенко» Панаса Мирного, «Сльоза» Марка Черемшини, «Мужицький ангел» Степана Васильченка, «Святий вечір сироти» Євгена Маланюка тощо. Водночас потрібно зазначити, що теми, які автори піднімають у цих творах, далеко не дитячі і не казкові, а зазвичай суспільно значущі й украй реалістичні. За казково чарівною розв'язкою, як правило, відчитується виразна антитеза між зображуваними подіями і тими, які насправді в її ситуації мали би відбутися.

По-справжньому «легкими», вочевидь, можна вважати лише поодинокі різдвяні оповідання анекдотичного плану, як-от «Страшна ніч» Модеста Левицького чи «В хуртовину» Степана Васильченка.

Надзвичайно важливими елементами багатьох різдвяних оповідань є створення фантастичної обстановки або залучення фантастичних персонажів.

Прикладом перших оповідань може бути «Маскарад» Олени Пчілки, де всі події відбуваються начебто не насправді, а у фантасмагоричному сні. Зрештою, як вже неодноразово зазначалося, фантастичною, чарівною є вже сам хронотоп різдвяних свят, а особливо Святвечора і Різдва.

Щодо химерних фантастичних істот як персонажів оповідань святочного жанру, то деякі з них вигадані, як-от персоніфіковані невеличкі сніжинки, чорний цвіркун-музика, товсте та кругле, наче здоровенна копиця, Віхало, дідуган Морозенко з довгою, як помело, бородою, виплетеною з товстих вістряків криги («Морозенко» Панаса Мирного); перетворена у сніжинку дитяча сльоза («Сльоза» Марка Черемшини). Інші персонажі – герої народних демонологічних оповідань (а як відомо, всяка «нечисть» особливо активна на свята): «молоденький чортик» («В хуртовину» Степана Васильченка), відьма («Відьма» Степана Васильченка). Такий персонаж як Мороз з оповідання Степана Васильченка «Мороз» – це персоніфікований образ народної календарної обрядовості (на Святвечір заведено було символічно гукати Мороза). Біблійно-народним персонажем можна вважати ангела, образ якого часто трапляється в оповіданнях різдвяного жанру або безпосередньо (як у «Мужицькому ангелі» Степана Васильченка чи «Сльозі» Марка Черемшини), або приховано (як у «Різдвяному вечорі» Гната Хоткевича, де згадка про ангела мотивована тим, що серед присутніх на хвилю запала вимушена мовчанка).

Типовим для більшості різдвяних оповідань українських авторів XIX – початку XX століття є такий елемент як «чудо», яке здійснюється на свята. При цьому «чудо» може відбуватися як у реальності, так і в душі героя, у зміні його внутрішнього стану («Тарасове свято» Олени Пчілки, «Різдво під Хрестом

полудневім» Михайла Обачного, «Перша зірка» Богдана Лепкого). Іноді ж обидва варіанти можуть і суміщатися («Забавний вечір» Олени Пчілки).

Виразний соціальний («Збентежена вечеря» Олени Пчілки; «Наградні», «Таємниче вбивство» Модеста Левицького; «Ялинка» Михайла Коцюбинського; «Заробок на свята» Осипа Маковея, «Святий вечір» Василя Стефаника) або й соціально-політичний чи політичний характер («Коляда», «Стаття 182» Модеста Левицького; «Дим» Володимира Винниченка, «За що» Богдана Лепкого; «Святий вечір сироти» Євгена Маланюка).

На відміну від класичних канонів різдвяного оповідання, твори українських письменників далеко не завжди мають щасливе завершення. Навпаки – в цьому випадку типовим можна вважати саме трагічний фінал (як приклади – «Чад» Олени Пчілки, «Морозенко» Панаса Мирного, «Мати» Архипа Тесленка, «За що» Богдана Лепкого та ін.).

Наостанок – можна сміливо стверджувати, що жанр різдвяного оповідання, хоча з відомих причин і був забутий у скрутні часи радянщини, переживає сьогодні своє відродження, доказом чого можуть бути численні публікації сучасних українських авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. 13 різдвяних історій. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2013. – 176 с.
2. Васильченко, Степан. В хуртовину. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1120>
3. Васильченко, Степан. Відьма. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1132&page=2>
4. Васильченко, Степан. Мороз. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1144>
5. Васильченко, Степан. Мужицький ангел. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1136>
6. Винниченко, Володимир. Дим. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2928>
7. Історія української літератури – Кінець XIX – початок XX ст. – Книга 1. – О. Д. Гнідан, 2005. – Художній світ. Грицько Григоренко (Олександра Євгенівна Судовщикова-Косач) (1868–1924). – https://ukrlit.net/info/history_xix_xx/40.html
8. Косач, Михайло. «Різдво під Хрестом полудневім». Образок. – СЛОВО: аудіобібліотека української літератури. – <https://www.youtube.com/watch?v=QGoU73cVrb0>
9. Коцюбинський, Михайло. Ялинка. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1055>
10. Левицький, Модест. Вибране / Упоряд. Н. Пушкар, О.Яблонська, Т. Данилюк-Терещук; Вступ. ст. і прим. О. Яблонської; Худож. оформл. А. Косенко. – Луцьк: «Терези», 2016. – 462 с.

11. Левицький, Модест. Землиця рідна та інші оповідання. – Б. м.: Кооперативне видавництво «Рух», 1926. – 84 с.
12. Лепкий, Богдан. За що? – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=6477&page=2>
13. Лепкий, Богдан. Перша зірка // Час і події. 2010–52. – 12/29/2010. – <https://www.chasipodii.net/article/7583/>
14. Леся Українка. Святий вечір. Образочки // Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 7. С. 12–14.
15. Львів. Смаколики. Різдво. – Харків: КСД, 2016. – 256 с.
16. М[аланюк], Є[вген]. Святий Вечір сироти (Різдвяна казка) // Рідний край. – Ч. 7. – 1922, 11 січня. – С.4; Ч. 8. – 1922, 12 січня. – С. 4; Ч. 9. – 1922, 13 січня. – С. 4.
17. Маковей, Осип. Заробок на свята. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13658>
18. Марко Черемшина. Коляда. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=16896>
19. Марко Черемшина. Сльоза // Марко Черемшина. Твори в двох томах. – Київ: Наукова думка, 1974. – Т. 2: Посвяти Василеві Стефанику, ранні оповідання, поезія, переклади, літературно-критичні виступи, спогади, автобіографія, листи. – С. 60–63.
20. Моє тихе Різдво: коротка проза. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2022. – 216 с.
21. Олена Пчілка. Збентежена вечеря. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=12833>
22. Олена Пчілка. Оповідання. З автобіографією. – Харків: Рух, 1930. – 288 с.
23. Олена Пчілка. Оповідання. I. Оповідання різдвяні. – Київ: друк. К. Н. Милевського, 1907. – 104 с.

24. Олена Пчілка. Оповідання. II. Три ялинки; Збентежена вечеря; За двором [та інш.]. – К., 1909. – 64 с.
25. Олена Пчілка. Сосонка. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=62&page=2>
26. Олена Пчілка. Тарасове свято : оповідання. – Полтава : Вид-во Г. І. Маркевича, 1907. – 21 с.
27. Панас Мирний. Морозенко. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=981>
28. Різдвяне оповідання. – https://uk.wikipedia.org/wiki/Різдвяне_оповідання
29. Стефаник, Василь. Лист. Політичним арештантам-мужикам на Святвечір». – <https://zbruc.eu/node/36216>
30. Стефаник, Василь. Святий вечір. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2296>
31. Таке різне Різдво: збірка оповідань. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. – 176 с.
32. Тесленко, Архип. Мати. – <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4420>
33. Франко, Іван. Замість пролога. Святовечірня казка // Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. – Київ: Наукова думка, 2008. – Т. 52. – С. 35–37.
34. Франко, Іван. Новорічна казка // Франко І. Я. Твори: в 20-ти т. – Нью-Йорк: Книгоспілка, 1962. – Т. 20: З чужих літератур. – С. 319–324.
35. Франко, Іван. Паяц // Франко І. Я. Твори: в 20-ти т. – Нью-Йорк: Книгоспілка, 1962. – Т. 20: З чужих літератур. – С. 303–306.
36. Хоткевич, Гнат. Різдвяний вечір // Хокевич, Гнат. Твори. – Харків: Кооперативне видавництво Рух, 1929. – Т. V: Оповідання. – С. 65–79.

Література:

37. Буркут, Інна. Диво морального переродження (На матеріалі різдвяних творів Ч. Діккенса «Різдвяна пісня у прозі» та М. Лєскова «Звір») // Наукові записки. – Вип. 94. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 124–128.

38. Буркут, Інна. Образ наратора у різдвяних оповіданнях (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Слово і Час. – 2012. – № 4. – С. 95–104.

39. Буркут, Інна. Поєднання міфолофорного та біблійного дискурсів у літературному різдвяному оповіданні (На матеріалі англійської, російської та української літератур) // Наукові записки. – Вип. 111. – Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 20–28.

40. Буркут, Інна. Співвідношення фантастичного та реального у різдвяних оповіданнях (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – 2014. – Вип. 20. – С. 223–225.

41. Буркут, Інна. Художні особливості хронотопу різдвяної прози: темпоральна зумовленість різдвяного оповідання (на матеріалі англійської, російської та української літератур) // Слово і Час. – 2012. – № 11. – С. 68–71.

42. Данилюк-Терещук, Тетяна. Різдвяні оповідання Модеста Левицького // Модест Левицький в історії України і Волині та проблеми формування інтелектуальної еліти : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук. іст.-краєзнав. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. відомого укр. письменника, педагога, держав. і громад. діяча М. Левицького (1866–1932), м. Луцьк, 15–16 груд. 2016 р. / Волин. ін-т післядиплом. пед. освіти, Волин. краєзнав. музей. – Луцьк: Терен, 2016. – Вип. 60. – С. 12–15.

43. Демчик, Марта. Традиції і новаторство жанру різдвяного оповідання у творі А.Куркова «Золоті ножиці та три пригоршні снігу» // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород, 2018. – Вип. 23. – С. 105–108.

44. Денисюк, Іван. Проза «малих форм» Олени Пчілки // Українське літературознавство. – Львів, 1970. – Вип. 10. – С. 102–108.

45. Добродій, Вікторія. Жанрові особливості різдвяного оповідання Дзвінки Матіяш «Різдво брата Заїки» // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2019. – Вип. 25(1). – С. 40–47.

46. Зайцева, Анна. Генологічний дискурс прози Олени Пчілки // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – 2014. – № 21–22. – С. 58–66.

47. Крупач, Микола. Іван Франко та Євген Маланюк: у пошуках ознак грядущого (різдвяна казка як історіософічна візія майбутнього України) // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 732–740.

48. Легкий, Микола. Художня проза Олени Пчілки (історико-літературний шкіц) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 483–491.

49. Ліпницька, Інна. Поетика жанру «різдвяного» оповідання Богдана Лепкого // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 31. – С. 323–330.

50. Сабат, Галина. Духовно-національні аспекти «Святовечірньої казки» Івана Франка та різдвяної казки Володимира Винниченка «Дим» // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич: Посвіт, 2017. – С. 333–341.

51. Шевчук Н. В. «Різдвяні оповіді» Ч. Діккенса у хронотопно-типологічних зв'язках: Дис... канд. філол. наук: 10.01.04. / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 217 с.

52. Яловега, Роксолана. Олена Пчілка – майстер різдвяного оповідання // Формування компетентностей обдарованої особистості в системі позашкільної та вищої освіти. Київ: Національний авіаційний університет. 2023. № 1. С. 458–464.